

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทุนวิจัย

กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง

ความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมไทย

สถาบันวิจัยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดย

พ
ข 15
010120

ไพรัช หงส์ลดารมภ์

เมษายน ๒๕๔๓

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทุนวิจัย

กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

รายงานผลการวิจัย

ความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมไทย

โดย

โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เมษายน ๒๕๔๓

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว รองอธิการบดี ที่เล็งเห็นความสำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้ นอกจากนี้ยังขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุทธิลักษณ์ ปทุมราช ผู้ช่วยอธิการบดี ที่กรุณาให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการติดตามและดูแลให้งานชิ้นนี้สำเร็จลงตามเวลาที่กำหนดไว้ เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิจัยหลายท่านก็มีส่วนช่วยเหลือเป็นอย่างดี และขอขอบคุณนายเทพวิ โชควคิน นิสิตปริญญาโทภาควิชาปรัชญา ที่ได้ช่วยแปลงานเขียนของผู้วิจัยที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่รายงานฉบับนี้ อย่างไรก็ตาม ข้อผิดพลาดใดๆที่งานชิ้นนี้มีอยู่เป็นความรับผิดชอบของผู้วิจัยแต่เพียงผู้เดียว

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชื่อโครงการวิจัย
ชื่อผู้วิจัย
เดือนและปีที่ทำวิจัยเสร็จ

ความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมไทย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โสรจจ์ หงศ์ลดารมภ์
เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๓

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ตอบปัญหาว่าความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมไทยเข้ากันได้หรือไม่ได้ประการใด ‘ความคิดเชิงวิจารณ์’ นิยามว่าเป็นทัศนคติพื้นฐานและทักษะที่ช่วยให้ปัจเจกชนสามารถแก้ปัญหาต่างๆและมีหลักการในการเชื่อและการตัดสินใจ ส่วน ‘วัฒนธรรมไทย’ นิยามว่าเป็นระบบความคิด ความเชื่อ การประพฤติปฏิบัติที่เป็นลักษณะเฉพาะของคนไทย งานวิจัยนี้พบว่า ความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมไทยไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกัน แม้ว่าถ้าสังเกตอย่างผิวเผินอาจพบได้ว่ามีลักษณะที่ขัดแย้งกัน ลักษณะที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันนี้ก็เช่น การที่หลายคนเชื่อว่าการเชื่อฟังผู้ใหญ่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ซึ่งลักษณะนี้อาจขัดกับหลักการของความคิดเชิงวิจารณ์ที่มุ่งให้เชื่อเฉพาะความจริงเท่านั้น และให้ผู้ที่มีทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่งแสดงผลหรือหลักฐานที่ทำให้ตนเชื่อเช่นนั้นออกมาให้ประจักษ์ งานวิจัยนี้มุ่งแสดงว่าลักษณะสองอย่างนี้ไม่จำเป็นต้องขัดกัน เพราะวัฒนธรรมไทยไม่มีสภาวะที่จะกำหนดไปตลอดกาลว่านี่ต้องเป็นวัฒนธรรมไทยเสมอไป และการให้ค่าแก่ความคิดเชิงวิจารณ์เป็นเรื่องของคนไทยที่จะตัดสินใจกันเอง ไม่ใช่เรื่องของกรอบใหญ่ทางประวัติศาสตร์ที่จำต้องเกิดขึ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Project Title	Critical Thinking and Thai Culture
Name of the Investigator	Asst. Prof. Dr. Soraj Hongladarom
Year	April 2000

Abstract

This research work aims at showing whether, and to what extent, critical thinking and Thai culture could go together conceptually. 'Critical thinking' is defined as the basic dispositions and skills which help an individual in their decision making whether to believe or to act. 'Thai culture' is the set of values, beliefs and actions that altogether make up what it is to be Thai. It is found that critical thinking and Thai culture do not necessarily conflict, even though a superficial observation might suggest otherwise. Such an apparent conflict includes the trait, believed by many to constitute Thai culture, that one should believe the 'elder' because they are older and wiser. This trait may appear to contradict one of the tenets of critical thinking: To believe only what is true and well justified by reasons. That these two dispositions do not conflict is shown to be so through the argument that Thai culture is dynamic and lacks an essence, and that there is no metanarrative of history, and it is the Thais' decision whether to give any value of critical thinking.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ.....	ii
บทคัดย่อภาษาไทย.....	iii
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	iv
สารบัญ.....	v
บทที่หนึ่ง/บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	2
วิธีการวิจัย.....	3
ขอบเขตของการศึกษา.....	3
ประโยชน์ของการวิจัย.....	3
บทที่สอง/ ผลของการวิจัย.....	4
ความคิดเชิงวิจารณ์กับอารยธรรมเอเชีย.....	4
“ความคิดเชิงวิจารณ์กับปรัชญาเอเชีย: เข้าหากันหรือแยกออกจากกัน?”.....	6
ระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาในอินเดียและจีน.....	8
คำถามใหญ่ของนิตแสมและการตีความของฟูแลอร์.....	13
ปรัชญาในเอเชียและความคิดเชิงวิจารณ์: ทางแยกหรือจุดบรรจบ?.....	16
สรุป: ความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมตะวันออก.....	18
ความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมเสรีนิยมและประชาธิปไตย.....	19
ความคิดเชิงวิจารณ์เข้าข้างวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งหรือไม่?.....	24
ชาวเอเชียคิดเป็นหรือไม่: มาตรฐานกับกรวิพากษ์ประเพณีการคิดของชาวเอเชีย.....	28
ความคิดเชิงวิจารณ์กับลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมไทย.....	30
บทที่สาม/ การอภิปรายและสรุปผลของการวิจัย.....	35
รายการเอกสารอ้างอิง.....	37
ภาษาไทย.....	37
ภาษาอังกฤษ.....	37

เลขหมู่ ๓๓
 ๐ 15
เลขทะเบียน 010120
วัน,เดือน,ปี ๑๑ ก.ค. ๕๓

บทที่หนึ่ง บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในปัจจุบันว่า ความคิดเชิงวิจารณ์เป็นส่วนที่สำคัญส่วนหนึ่งของการอุดมศึกษา การเปลี่ยนแปลงในโลกทำให้นักเรียนมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการศึกษาเพื่อให้มีทักษะเกี่ยวกับความคิดเชิงวิจารณ์ อย่างไรก็ตาม ในประเทศไทยมีปัญหาย่อยว่า จะปลูกฝังแนวทางปฏิบัติและอุปนิสัยในการคิดเชิงวิจารณ์ให้แก่ประชาชนทั่วไปได้อย่างไร เพื่อให้ประชาชนคนไทยเป็นผู้มีความคิดเชิงวิจารณ์ที่ช่วยให้สามารถต่อต้านกระแสของโลกาภิวัตน์ และเพื่อให้ประสบความสำเร็จในโลกแห่งปัจจุบันและอนาคต สถานการณ์นี้เป็นปัญหาเนื่องจากว่าประเทศไทยดูเหมือนว่ามีสภาพการณ์บางอย่างที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการซึมซับแนวคิดเกี่ยวกับความคิดเชิงวิจารณ์ และต่อการพยายามทำให้แนวคิดเช่นนี้เกิดเป็นจริงขึ้นมาได้ มีการมองว่าเกิดความขัดแย้งกันระหว่างความคิดเชิงวิจารณ์ ซึ่งมีผู้มองว่าเป็นแนวคิดแบบของโลกตะวันตก กับขนบธรรมเนียมและประเพณีดั้งเดิมของไทย ซึ่งยอมรับนับถือค่านิยมอีกชุดหนึ่งที่จะไปด้วยกันไม่ค่อยได้กับความคิดเชิงวิจารณ์ การดูจะมีความขัดแย้งเช่นนี้อาจส่งผลกระทบต่อประเทศชาติกำลังที่จะต่อสู้เพื่อให้ประสบความสำเร็จในเวทีโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ยิ่งไปกว่านั้น เนื่องจากความคิดเชิงวิจารณ์กับความคิดแบบวิทยาศาสตร์มีความใกล้เคียงกันมาก โดยความคิดเชิงวิจารณ์มักจะสัมพันธ์กับวิธีคิดของวิชาคณิตศาสตร์และตรรกวิทยา ในขณะที่ความคิดแบบวิทยาศาสตร์เกิดขึ้นในฐานะรูปแบบในอุดมคติของการคิดและการอ้างเหตุผลในวิชาวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ การศึกษาบทบาททางวัฒนธรรมและข้อกำหนดพื้นฐานของความคิดเชิงวิจารณ์ จึงมีบทบาทสูงมากในการพยายามสร้าง 'วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์' ขึ้นในประเทศ วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์นี้ได้แก่ วิธีชีวิตของผู้คนที่ยึดมั่นในหลักเหตุผล ไม่เชื่อเรื่องงมงาย ไม่เชื่อเรื่องโชคลาง ของคลัง ฯลฯ ซึ่งขัดกับหลักเหตุและผล ในขณะที่หลายประเทศกำลังรณรงค์เรื่องความเข้าใจวิทยาศาสตร์ของประชาชนในประเทศของตน โดยที่แต่ละประเทศเชื่อว่าระดับความรู้ความเข้าใจวิทยาศาสตร์ของประชาชนทั่วไป จะเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขไปสู่ความสำเร็จในการแข่งขันทางเศรษฐกิจ การที่ความพยายามเช่นนี้จะประสบความสำเร็จได้ จำเป็นต้องมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและถ่องแท้ถึงบทบาททางวัฒนธรรมของความคิดเชิงวิจารณ์ มิฉะนั้นแล้วเราจะขาดคู่มือที่จำเป็นในการสร้างวัฒนธรรมที่ผู้คนยึดมั่นในหลักเหตุผลขึ้นในประเทศ

ปัญหาและผลพวงของการขาดความสามารถในการแข่งขันในระดับโลก เป็นเรื่องร้ายแรงมาก ในโลกปัจจุบันนี้ พลังของโลกาภิวัตน์แสดงตัวออกมาในรูปของบริษัทเงินทุนข้ามชาติ ตลอดจนในรูปของแนวคิดด้านต่าง ๆ เช่น สิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตย การปกครองด้วยกฎหมาย การทำให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน และการบังคับใช้กฎหมายอย่างเสมอภาคเท่าเทียม รวมถึงความโปร่งใสและยุติธรรมในการเจรจาต่อรอง เพื่อหาข้อตกลงร่วม พลเมืองของแต่ละ

ประเทศต้องมีทักษะด้านความคิดเชิงวิจารณ์เพราะฉะนั้นแล้วประเทศนั้น ๆ จะหมดโอกาสเป็นผู้ร่วมเล่นอีกผู้หนึ่งในเวทีการแข่งขันของโลก

อย่างไรก็ตาม ทักษะความคิดเชิงวิจารณ์ ซึ่งประกอบด้วยท่าทีแบบวิมตินิยม (ไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ) และทักษะทางการอ้างเหตุผลและการประเมินค่า เป็นทักษะที่มักเชื่อกันว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมตะวันตก ด้วยเหตุนี้จึงมีความเชื่อว่าการทำให้คนไทยเป็นผู้มีความคิดเชิงวิจารณ์นั้น ในท้ายที่สุดจะเป็นการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทยไปอย่างสำคัญ ความขัดแย้งจึงก่อตัวขึ้นระหว่างการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของความคิดเชิงวิจารณ์ กับความพยายามในการรักษาวัฒนธรรมประเพณีเอาไว้ โครงการวิจัยชิ้นนี้มุ่งเสนอทางออกต่อความขัดแย้งดังกล่าวนี้ คนไทยไม่จำเป็นต้องสูญเสียเอกลักษณ์ของตนไป ในขณะที่เดียวกันก็เป็นผู้ที่มีทักษะความคิดเชิงวิจารณ์อย่างเต็มที่ ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจาก โครงการวิจัยนี้จะเสนอว่าลักษณะต่างๆ ที่เป็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมหนึ่ง เช่นของไทย ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกับความคิดเชิงวิจารณ์

เพื่อให้กระชับ โครงการวิจัยนี้เสนอว่าจะเขียนบทความวิจัยขึ้นมาบทหนึ่ง เพื่อส่งเพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารวิชาการนานาชาติทางปรัชญา บทความดังกล่าวมุ่งแก้ปัญหาโจทย์ต่อไปนี้:

“มโนทัศน์เกี่ยวกับความคิดเชิงวิจารณ์ประกอบไปด้วยแนวคิดหรือระบบความเชื่อ หรือระบบวัฒนธรรมที่อาจจะแตกต่างกับวัฒนธรรมไทยหรือไม่ อย่างไร?”

คำถามนี้มีความซับซ้อนมาก และมีปัญหาและคำถามติดตามมาอีกมาก ปัญหาหรือคำถามเหล่านี้ก็มีเช่น บางฝ่ายอาจถือว่า วัฒนธรรมไทยเองก็มีความสามารถที่จะพัฒนาความคิดเชิงวิจารณ์ได้เอง โดยไม่ต้องรับว่าความคิดเชิงวิจารณ์เป็นของวัฒนธรรมอื่นตลอดไป แต่เนื่องจากสมาชิกของวัฒนธรรมไทย *เลือก* ไม่ให้ความสำคัญแก่ความคิดเชิงวิจารณ์ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม จะเห็นได้ว่าในวัฒนธรรมแบบนี้ความคิดเชิงวิจารณ์ไม่ใช่ส่วนหนึ่งที่มีอยู่ก่อนแล้ว ณ ช่วงขณะนี้ของประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุนี้คำตอบของคำถามข้างต้นก็ตอบได้ทั้งในเชิงตอบรับและปฏิเสธ อย่างไรก็ตาม เพื่อที่ประเทศไทยจะมีบทบาทในเวทีโลกาภิวัตน์ คงปฏิเสธไม่ได้ว่าความคิดเชิงวิจารณ์เป็นสิ่งจำเป็น ดังนั้นจึงต้องหาทางที่จะให้วัฒนธรรมไทยยอมรับและถือว่าความคิดเชิงวิจารณ์เป็นส่วนหนึ่งที่แยกไม่ออกจากวัฒนธรรมไทยเอง การหาทางเช่นนี้เกิดขึ้นจากการครุ่นคิดถึงปัญหาข้างต้น

วัตถุประสงค์

1. ค้นหาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างการพยายามทำให้สังคมไทยมีความคิดเชิงวิจารณ์ กับระบบความเชื่อดั้งเดิมของวัฒนธรรมที่ไม่ใช่ตะวันตก

2. เสนอว่าทางแก้ปัญหาทางหนึ่งคือการยอมรับว่าความคิดเชิงวิจารณ์ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกับวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม ตรงกันข้ามวัฒนธรรมไทยอาจจะมีทรัพยากรภายในที่เป็นผลดีต่อความคิดเชิงวิจารณ์
3. สืบสานการถกเถียงทางปรัชญาว่าด้วยสากลนิยม/สัมพัทธนิยม โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับทฤษฎีความรู้และทฤษฎีวัฒนธรรมและทฤษฎีความจริง
4. เขียนบทความวิจัยเพื่อแสดงแนวทางแก้ดังกล่าว

วิธีการวิจัย

วิธีวิจัยปกติที่ใช้ในการวิจัยเอกสารจะเป็นวิธีการหลักของโครงการนี้ วรรณกรรมทางความคิดเชิงวิจารณ์ ปรัชญาการศึกษา และวรรณกรรมทางทฤษฎีความรู้กับการถกเถียงทางจริยศาสตร์เกี่ยวกับสัมบูรณ์นิยมและสัมพัทธนิยม จะได้รับการศึกษาอย่างละเอียด นอกจากนี้ยังเสนอให้มีการจัดประชุมโดยเชิญผู้ร่วมงานทางปรัชญามาช่วยวิจารณ์ความคิดที่จะเสนอในงานนี้ในขั้นตอนต่างๆ ทั้งนี้เพื่อให้มีการวิพากษ์วิจารณ์งานที่จะเขียน เพื่อให้สมบูรณ์มากขึ้นด้วย

ขอบเขตของการศึกษา

โครงการวิจัยนี้จำกัดตนเองอยู่เฉพาะการตอบปัญหาหลักดังที่ได้เสนอไว้ในหัวข้อความสำคัญของปัญหา โครงการนี้จะไม่เข้าไปร่วมการถกเถียงเกี่ยวกับธรรมชาติและนิยามของความคิดเชิงวิจารณ์ และจะศึกษาด้วยทฤษฎีที่มีเกี่ยวข้องกับปัญหาความคิดเชิงวิจารณ์ การศึกษาดังกล่าวไม่ใช่เพื่อตีความหมายของตัวบทนั้น แต่เป็นการศึกษาเชิงปรัชญาที่มุ่งตอบปัญหาด้านความเชื่อพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย ตามที่ได้เสนอไว้ในหัวข้อแรก

นอกจากนี้ การวิเคราะห์ประเด็นทางวัฒนธรรมของความคิดเชิงวิจารณ์ยังต่างจากการศึกษาวัฒนธรรมตามแบบสังคมนิยม โดยการศึกษาแบบสังคมนิยมเน้นหนักที่การใช้วิธีการทางประจักษ์และสรุปข้อมูล แต่งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงปรัชญา คือมุ่งเน้นที่การอ้างเหตุผลและการวิเคราะห์หิมโนทัศน์เป็นหลัก

ประโยชน์ของการวิจัย

1. เพิ่มขีดความสามารถของคนไทยโดยการพิจารณาประเด็นทางวัฒนธรรมของความคิดเชิงวิจารณ์
2. ผลักดันการถกเถียงและการอภิปรายเกี่ยวกับธรรมชาติของความคิดเชิงวิจารณ์ ว่าทำไมจึงเป็นสิ่งที่ดี และวิธีใดเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการทำความคิดเชิงวิจารณ์เป็นส่วนหนึ่งของการประพฤติปฏิบัติทั่วไปของนักเรียนและประชาชนไทยทั่วไป

บทที่สอง ผลของการวิจัย

ความคิดเชิงวิจารณ์กับอารยธรรมเอเชีย

หัวข้อนี้มุ่งเสนอว่า แนวคิดที่เป็นรากฐานของความคิดเชิงวิจารณ์นั้นก็มีปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมสำคัญ ๆ ของเอเชียด้วย ได้แก่วัฒนธรรมอินเดียและจีน ปัญหาหลักของบทความนี้มาจากความเชื่อของนักทฤษฎีทางความคิดเชิงวิจารณ์บางคนว่า ความคิดเชิงวิจารณ์เป็นแนวคิดของโลกตะวันตก และการสอนให้คนคิดแบบวิพากษ์วิจารณ์ก็เท่ากับเป็นการสอนให้คนคิดแบบคนตะวันตก แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ก็จะหมายความว่า การพยายามแสดงว่า การคิดเชิงวิจารณ์เป็นสิ่งที่ดีสำหรับประเทศไทยและวัฒนธรรมไทย ย่อมเท่ากับการแสดงว่าแนวคิดหรือวิถีคิดแบบยุโรปเป็นของดี และวิถีคิดของไทยไม่ดี การคิดเช่นนี้แน่นอนว่าคนไทยรับไม่ได้ และเป็นการสนับสนุนแนวคิดแบบจักรวรรดินิยมทางความคิด ซึ่งรุนแรงร้ายกาจยิ่งกว่าจักรวรรดินิยมทางการทหารหรือทางเศรษฐกิจ เพราะความคิดเป็นรากฐานของการกระทำทุกสิ่งทุกอย่าง ยิ่งไปกว่านั้นการคิดว่า ความคิดเชิงวิจารณ์เป็นเรื่องของตะวันตกเท่านั้นยังแสดงว่า คนไทยหรือวัฒนธรรมไทยไม่มีรากฐานของการวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งบทความฉบับนี้แสดงให้เห็นว่า อย่างน้อยอารยธรรมแก่นรากของเอเชียสองแห่ง ได้แก่อารยธรรมของอินเดียและจีน มีประเพณีการคิดเชิงวิจารณ์อย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเมื่อวัฒนธรรมไทยได้รับมรดกจากทั้งอารยธรรมอินเดียและจีน ก็หมายความว่าอารยธรรมไทยก็มีรากฐานทางความคิดเชิงวิจารณ์ด้วยเช่นเดียวกัน บทความนี้ได้ยกตัวอย่างของนักตรรกวิทยาเชิงพุทธที่มีชื่อเสียงยิ่งสองท่าน ได้แก่ท่านทิมนาคะ (Dignaga) และธรรมกীরติ (Dharmakirti) โดยเสนอหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า ทั้งสองท่านนี้ได้วางรากฐานของตรรกวิทยาในวัฒนธรรมอินเดียเอาไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนไม่แพ้ระบบตรรกวิทยาของอริสโตเติลที่เป็นต้นแบบของตรรกวิทยาในกรีซ และในโลกตะวันตก การศึกษาข้อเขียนของทั้งสองท่าน รวมทั้งงานทฤษฎีภูมิของนักปรัชญาอินเดียคนสำคัญท่านหนึ่ง ได้แก่ พิมัล มาติลาล (Bimal Matilal) พบว่า ในระบบตรรกวิทยาของท่านทิมนาคะและธรรมกীরติมีปรากฏมโนทัศน์หลักๆของตรรกวิทยาอยู่ครบถ้วน อาทิเช่นมโนทัศน์หรือความเข้าใจเรื่อง การเป็นข้อสรุปเชิงตรรก ความสมเหตุสมผลของการอ้างเหตุผล เป็นต้น

นอกจากนี้ บทความยังได้ศึกษาประเพณีการคิดเชิงตรรกวิทยาในวัฒนธรรมจีน และก็พบว่าในวัฒนธรรมจีนก็มีประเพณีดังกล่าวเช่นเดียวกัน การวิจัยพบว่า มีสำนักคิดอยู่อย่างน้อยสองสำนักในปรัชญาจีนที่เน้นหนักด้านการใช้เหตุผลและการคิดเชิงวิจารณ์ ได้แก่สำนักโมจื้อและสำนักตรรกวิทยา โดยทั่วไปสำนักแรกเป็นที่รู้กันว่าเป็นสำนักที่เน้นหนักเรื่องความเป็นสากลของจริยธรรม ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดของสำนักขงจื้อ อย่างไรก็ตามสำนักนี้ยังมีแนวคิดที่น่าสนใจหลายประการ ซึ่งปรากฏว่าตรงกับแนวคิดแบบสำนักความคิดเชิงวิจารณ์ของตะวันตกอีกด้วย การวิจัยพบว่าสำนักโมจื้อมีแนวคิดเช่น การกำหนด “แบบจำลองทางความคิด” และการอ้างเหตุผลจากกฎทั่วไปไปหาตัวอย่างเฉพาะ ซึ่งปรากฏว่าตรงกับหลักการพื้นฐานของระบบตรรก

วิทยาตะวันตก และสำนักโมโจนี่ก็สามารถพัฒนาเป็นสำนักคิดทางตรรกวิทยาและความคิดเชิงวิจารณ์ได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามในวัฒนธรรมจีนก็ยังมีอีกสำนักหนึ่งที่เน้นหนักเรื่องตรรกวิทยาโดยตรง ได้แก่สำนักตรรกวิทยา ซึ่งมีลุงคังซัน (Lung Kung-sun) เป็นตัวแทน การศึกษาข้อเขียนของลุงคังซันก็พบว่ามีความคิดหลายอย่างที่คิดตรงกับระบบตรรกวิทยาของตะวันตกเช่นเดียวกัน

หลังจากได้แสดงหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อยืนยันว่าอารยธรรมหลักของเอเชียก็มีประเพณีการคิดเชิงวิจารณ์แล้ว บทความก็เสนอประเด็นทางทฤษฎีเพื่ออธิบายว่า เหตุใดประเพณีการคิดเชิงวิจารณ์ทั้งในอินเดียและจีนนี้ จึงไม่ได้รับการสานต่อเท่าที่ควรและไม่ได้เป็นวัฒนธรรมกระแสหลัก บทความเสนอแนวทางในการตอบดังนี้คือ เริ่มต้นด้วยการอ้างอิงทัศนะของสตีฟ ฟูลเลอร์ (Steve Fuller) ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยาวิทยาศาสตร์ชาวอังกฤษ Fuller มีทัศนะว่าการวิเคราะห์พัฒนาการของวิทยาศาสตร์ในสังคมสามารถแยกออกได้เป็นสองแนวคิด แนวคิดแรกได้แก่แนวคิดแบบ “เจาะจงมากเกินไป” (Overdeterministic) ส่วนแนวคิดหลังเรียกว่าแนวคิดแบบ “เจาะจงน้อยเกินไป” (Underdeterministic) แนวคิดแบบเจาะจงมากเกินไปถือว่าพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์นั้นอยู่ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งโดยจำเป็น และการที่จีนกับอินเดียมีพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ที่ล่าช้าประเทศแถบยุโรป (ถึงแม้ว่าอินเดียกับจีนจะเป็นอยู่อารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองมากในสมัยที่ประเทศแถบยุโรปยังป่าเถื่อนอยู่ก็ตาม) ก็เป็นเพราะว่าพัฒนาการเหล่านี้ถูกปิดกั้นไว้โดยเจตนา เช่นผู้มีอำนาจทางการเมืองอาจเห็นว่า วิธีคิดแบบหนึ่งจะนำไปสู่ความไม่มั่นคง จึงใช้อำนาจปิดกั้นวิธีเหล่านั้นเสีย ดังที่ปรากฏในการที่จีนในยุคต้นราชวงศ์หมิงเคยเป็นประเทศที่เดินเรือทะเลเก่งมาก ก่อนที่ยุโรปจะตามทัน แต่นโยบายของจักรพรรดิในระยะต่อมากลับสั่งให้เผาทำลายกองเรือ ตลอดจนตำราคู่มือในการเดินเรือทั้งหมด จนชาวจีนเดินเรือสู่ชาวยุโรปไม่ได้ เป็นต้น ในทำนองกลับกัน แนวคิดแบบเจาะจงน้อยไปถือว่า สาเหตุของการที่จีนกับอินเดียมีพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ช้ากว่ายุโรปนั้น ไม่ได้เป็นเพราะว่าถูกอำนาจปิดกั้น แต่เป็นเพราะว่าพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์นั้นไม่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนอย่างจริงจัง เช่นจักรพรรดิจีนอาจถือว่า ความกลมกลืนกันของจักรวาลและหลักการของ “ฮวงจุ้ย” มีคุณค่ามากกว่าการอนุญาตให้มีการทดลองหรือให้มีแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ที่จะขัดแย้งกับหลักการเหล่านี้ จึงไม่ได้ให้การสนับสนุนการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น (หรืออาจมีนโยบายที่ไม่สนับสนุนการพัฒนาเทคโนโลยีที่จะมาใช้แทนกำลังคน เพราะจะทำให้กำลังคนตกงาน) ข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างแนวคิดทั้งสองก็คือว่า แนวคิดแบบแรกเชื่อว่า ทุกวัฒนธรรมจะต้องมีขั้นตอนการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์ที่เหมือนกัน ทุกวัฒนธรรมจะก้าวขึ้นมาจากขั้นแรก สู่อันดับสอง และขั้นต่อไปตามลำดับ ส่วนแนวคิดแบบหลังนั้นถือว่า ขั้นตอนของการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์นั้นเป็นเพียงขั้นตอนที่ไม่จำเป็น วัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งอาจตัดสินใจให้คุณค่าแก่สิ่งอื่นที่ไม่ใช่พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ และการตัดสินใจเช่นนี้ก็ไม่ใช่เรื่องผิดธรรมชาติแต่ประการใด

ดังนั้น แนวคิดที่นำจะถูกต้องมากกว่าได้แก่แนวคิดแบบเจาะจงน้อยไป ด้วยเหตุที่ว่าแนวคิดแบบนี้ช่วยให้เราทำความเข้าใจกับแนวทางในการพัฒนาความคิดเชิงวิจารณ์ในสังคม

ไทยได้คิดว่า การที่ประเพณีความคิดเชิงวิจารณ์มีรากเหง้าอยู่ในอารยธรรมจีนและอินเดีย และการที่อารยธรรมทั้งสองเป็นรากเหง้าของอารยธรรมไทย แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาความคิดเชิงวิจารณ์ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ไม่ใช่การหันไปหาตะวันตก หรือการยอมรับนับถือฝรั่งว่ามีความรู้ความสามารถมากกว่า หากทว่าการพัฒนาความคิดเชิงวิจารณ์นี้ เท่ากับการย้อนกลับไปหา รากเหง้าทางอารยธรรมของเราเอง ซึ่งเป็นรากเหง้าที่ไม่ได้รับการสนใจหรือการพัฒนามาเป็น เวลานาน ด้วยเหตุผลต่างๆ และเมื่อเรามองเห็นว่าความคิดเชิงวิจารณ์ไม่ใช่ของอื่นไกลไปจาก อารยธรรม หรือความเป็นตัวของเรคนไทยเอง การพัฒนาความคิดเชิงวิจารณ์จึงไม่น่าเป็นเรื่อง ยาก และก็ไม่น่าเป็นกระบวนการที่ทำให้คนไทยแปลกแยกจากตัวเอง

“ความคิดเชิงวิจารณ์กับปรัชญาเอเชีย: เข้าหากันหรือแยกออกจากกัน?”

เป็นที่ตระหนักกันโดยทั่วไปในทุกวันนี้ว่าการคิดเชิงวิจารณ์ได้กลายมาเป็นปัจจัยสำคัญ ในทุกระดับของการศึกษา ผู้สอนและผู้วางนโยบายการศึกษาก็เห็นพ้องต้องกันว่าหนึ่งใน จุดหมายที่มุ่งหวังของการศึกษาก็คือการที่นักศึกษาสามารถคิดอ่านในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ได้ ใน ประเทศไทย หลายฝ่ายก็รู้สึกถึงความจำเป็นที่จะต้องตอกย้ำการคิดเชิงวิจารณ์ให้อยู่ในหลักสูตร การศึกษาอย่างเป็นทางการเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น คนไทยหลายคนคิดไปไกลถึงกับที่จะเพิ่มข้อกฎหมายใน รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ประกาศใช้ว่าพระราชบัญญัติการศึกษาต้องผ่านการอนุมัติจากสภา ซึ่ง ก็ได้รับการพิจารณาจากหน่วยงานต่างๆ และปัจจัยหลายๆด้านในขณะนี้ ใจความหลักของข้อ เสนอดังกล่าวก็คือเพื่อให้ให้นักศึกษาได้คิดอย่างวิพากษ์วิจารณ์ได้ด้วยตัวเอง แม้โดยทั่วไปแล้วจะยัง ไม่เป็นที่เห็นพ้องกันว่าความคิดเชิงวิจารณ์จริงๆ แล้วคืออะไรนั้น¹ ก็มีความเห็นที่คล้อยตามกัน

¹งานเขียนที่ว่าด้วยลักษณะและนิยามของการคิดเชิงวิพากษ์นั้นมียุ่เป็นจำนวนมาก การอภิปรายที่เข้มข้นที่สุดในท่ามกลางผู้เชี่ยวชาญในด้านการคิดเชิงวิพากษ์ก็อยู่ที่ปัญหา ที่ว่าการคิดเชิงวิพากษ์เป็นเรื่องเฉพาะตน ซึ่งมีหลักการศึกษแบบพึ่งพาตนเองควบคู่ไปกับ รูป แบบต่างๆ ไปของการคิดที่จะใช้ประยุกต์ภายหลังจากการศึกษาโดยผู้เรียนเอง หรือว่าไม่ใช่เรื่อง ของการพึ่งพาตนเองเลย แต่ต้องเป็นส่วนหนึ่งของหลักการการศึกษาที่เป็นแม่บทเสมอ ตัวแทนที่ สำคัญที่สุดของแนวคิดหลังนี้ได้แก่ John McPeck ("What is learned in informal logic?" *Teaching Philosophy*, Vol.14, No.1 (1991), pp.25-34) ซึ่งถูกโจมตีค่อนข้างมากในงาน เขียนชิ้นนี้อย่างที่เห็นได้จาก Anthony Blair และ Ralph Johnson ที่โจมตีแนวคิดของ McPeck ('Misconceptions of informal logic: A reply to McPeck,' *Teaching Philosophy*, Vol. 14, No.1, pp.35-52) อย่างไรก็ตามผู้เขียนเชื่อว่าขั้นตอนการอภิปรายนี้ก็ให้เราได้เห็นว่าเราควร จะเข้าใจการคิดเชิงวิพากษ์อย่างไร นั่นคือการคิดเชิงวิพากษ์จะไม่มีประโยชน์เลยถ้าไม่ประยุกต์กับ กรณีที่เกิดขึ้นจริง และการเรียนรู้การคิดเชิงวิพากษ์นี้จะไม่ให้ผลอะไรเลยถ้าหากไม่คัดการฝึกฝน และทฤษฎีที่แปลกแยกกับการคิดเชิงวิพากษ์ออกไปเรียนต่างหาก ขั้นตอนที่มีผลดีของการ อภิปรายก็มุ่งที่จะว่าด้วยลักษณะของการคิดเชิงวิพากษ์หรือความหมายของ 'การคิดเชิงวิพากษ์'

ว่าการคิดเช่นนี้เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งยวดในโลกที่กำลังเต็มไปด้วยข้อมูลข่าวสารที่มากมาย
 อย่างในทุกวันนี้² หลายประเทศในเอเชียแม้วัฒนธรรมประเพณีจะผิดแผกแตกต่างเป็นอย่างมาก
 จากของตะวันตก ก็ยังยอมรับคุณค่าของการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์ ผู้สอนที่เป็นชาวตะวันตกที่
 เข้ามาสอนในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยของประเทศในแถบเอเชีย ก็บ่นถึงปัญหาและความยาก
 ลำบากที่พวกเขาต้องพบ เมื่อสอนการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์และความชำนาญที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ
 ให้กับนักเรียนนักศึกษาในเอเชีย บรูซ เดวิดสัน³ กล่าวว่าปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมของญี่ปุ่น
 ส่วนหนึ่งมีผลในการกีดกันการสอนการคิดเชิงวิจารณ์ต่อผู้เรียน แอทคินสัน⁴ เพิ่มเติมว่าการคิด
 เชิงวิจารณ์มีความจำเพาะเจาะจงอยู่ในแต่ละวัฒนธรรม มีที่อยู่ได้ก็เฉพาะในการปฏิบัติเชิงสังคม
 ของชาวตะวันตก แต่ไม่พบวัฒนธรรมของชาวเอเชียซึ่งไม่ได้รับแนวปฏิบัติเช่นนั้น ผู้สอนเหล่านี้
 ต่างมีความรู้สึกเช่นเดียวกันว่าวัฒนธรรมของเอเชียนั้นเองขัดขวางผู้เรียนไม่ให้ตระหนักได้อย่าง
 เต็มที่ถึงความสามารถในการคิดเชิงวิจารณ์ วัฒนธรรมของเอเซียในส่วนที่เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่

นั่นเอง ใน *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World* (Santa Rosa: Foundation for Critical Thinking, 1993) Richard Paul ก็
 ให้นิยามที่ไม่มีใครโต้แย้งได้นั้นคือ การคิดเชิงวิพากษ์คือชนิดหนึ่งของการคิดที่คนหนึ่งคิดถึงการ
 คิดของตน เพื่อทำให้การคิดของเขานั้นดีขึ้น Donale Hatcher (in 'Critical thinking and
 epistemic obligations,' *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, Vol.14, No.3
 (1995), และ 'Should anti-realists teach critical thinking?' *Inquiry: Critical Thinking
 Across the Disciplines*, Vol.14, No. (1995)) ก็เรียกร้องการคิดเชิงวิพากษ์ชนิดที่ตั้งอยู่บน
 ฐานของ 'นักสังคมนิยมในทางญาณวิทยา' ซึ่งตรงกันข้ามกับ Robert Sutton ('Realism and other
 philosophical mantras,' *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, Vol.14, No.4
 (1995)) และ Karl Hostetler ('Community and neutrality in critical thought: A non
 objectives new on the conduct and teaching of critical thinking, *Educational Theory*,
 Vol.41, No.1 (1991), pp.1-12) ซึ่งเขาโต้แย้งว่าการคิดเชิงวิพากษ์เป็นที่ยอมรับโดยจุดยืน
 ของพวกต่อต้านสังคมนิยมได้มากกว่า ผู้เขียนโต้แย้งทั้งสองจุดยืนไว้แล้วในงานอีกชิ้นหนึ่ง โดย
 กล่าวว่าทั้งคู่มีข้อผิดพลาดในการกล่าวถึงลักษณะที่แท้จริงของกิจกรรมการสอนการคิดเชิงวิพากษ์
 ซึ่งไม่ได้มีสมมติฐานจากทั้งสังคมนิยมหรือพวกที่ต่อต้านสังคมนิยมเลย (Soraj Hongladarom,
 'Critical thinking and the realism/anti-realism debate,' [http://pioneer.chula.ac.th/
 ~hsoraj/web/CT.html](http://pioneer.chula.ac.th/~hsoraj/web/CT.html)).

²Soraj Hongladarom, "Humanistic Education in Today's and Tomorrow's
 World. *Manusya: Journal of Humanities* 1.1 (March 1998): 47-58.

³Bruce Davidson, "Critical Thinking Education Faces the Challenge of Japan."
Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines 14.3(1995).

⁴D. Atkinson, "A Critical Approach to Critical Thinking." *TESOL Quarterly*
 31(1997): 71-94.

ผู้สอนชาวตะวันตกก็เช่น ความเชื่อที่ว่าครูต้องอยู่เหนือกว่าและถูกเสมอ ความรู้ไม่ใช่สอนกัน เฉพาะที่นี้และขณะนี้เท่านั้น แต่ต้องคงอยู่ไปชั่ววันรันดรจากการมอบวิชาความรู้โดยผู้สอน ความกลมเกลียวกันในสังคมก็สำคัญกว่าที่จะคอยชักใช้ถามปัญหาที่กล่าวนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น

การคิดเชิงวิจารณ์นี้มีความจำกัดอยู่ในแต่ละวัฒนธรรมจริงหรือ? ระบบความเชื่อดั้งเดิมของเอเชียจะตอบรับกับโลกสมัยใหม่โดยที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์อันโดดเด่นไว้ได้หรือไม่? ปรัชญาในเอเชียกับการคิดเชิงวิจารณ์ต้องแยกทางกันเดินอย่างจำเป็นที่ต้อเป็นเช่นนั้น หรือเป็นไปได้ที่จะมีการเข้าหากัน? คำถามเหล่านี้เป็นคำถามสำคัญไม่เพียงแต่เฉพาะวัฒนธรรมของชาวเอเชีย แต่รวมถึงการเข้าใจว่าวัฒนธรรมต่างๆของโลกจะตอบรับกับโลกาภิวัตน์อย่างไรด้วย อีกประการหนึ่ง คำถามดังกล่าวยังมีผลในการจัดการกับความสัมพันธ์ที่มีปัญหาระหว่างการคิดเชิงวิจารณ์ และกลุ่มวัฒนธรรมที่ต้องได้รับการปลูกฝังความคิดเหล่านั้นด้วย

ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนพยายามจะโต้แย้งว่าการคิดเชิงวิจารณ์อาจเข้ากันได้กับระบบความเชื่อดั้งเดิมของชาวเอเชีย โดยข้อเท็จจริงแล้วผู้เขียนจะแสดงให้เห็นว่าทั้งอินเดียและจีนก็มีระเบียบวิธีของการคิดเชิงตรรกวิทยา และการอ้างเหตุผลเป็นของตนเองอยู่แล้ว แต่เพราะเห็นว่าระเบียบวิธีเชิงตรรกวิทยาเช่นนี้ไม่เหมาะที่จะทำให้เกิดอุดมคติของตน ระเบียบวิธีที่โดดเด่นกว่าซึ่งไม่ได้เน้นการวิพากษ์วิจารณ์หรือการวางข้อโต้แย้งมากเท่าๆ กับการเน้นความกลมเกลียวกันในสังคมหรือการหยั่งรู้ด้วยญาณจึงเข้ามาแทนที่ในที่สุด ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นต่อไปอีกว่า เพราะระเบียบวิธีเชิงตรรกวิทยาเช่นนี้มีอยู่ก่อนแล้ว ในวัฒนธรรมประเพณีส่วนใหญ่ของเอเชียก็สามารถและควรที่จะได้รับการตรวจสอบใหม่ ดีความอีกครั้งและนำมาปรับใช้กับสภาพการณ์ในปัจจุบันด้วย นี่คงจะเป็นคำตอบต่อผู้สอนจากตะวันตกที่ไม่พบระเบียบวิธีเช่นนั้นในตะวันออกก็ได้

ระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาในอินเดียและจีน

เป็นที่ทราบกันดีว่า อินเดียมีระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาที่ก้าวหน้าในขั้นสูงมากกว่าสองพันปี เป็นไปได้ว่าความสำเร็จของนักคณิตศาสตร์และนักโปรแกรมคอมพิวเตอร์ชาวอินเดียก็มาจากความจริงที่ว่า ตรรกวิทยาและการคิดเชิงวิจารณ์ได้เป็นส่วนหนึ่งในวิถีทางของการคิดมานานหลายศตวรรษแล้ว การมีตรรกวิทยาเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญนั้นเห็นได้จากความน่าประทับใจของชาวอินเดียจากการพูดคุยและอภิปราย แชรฺบาทสกี⁵ บอกเราว่า ในสมัยของทิมานาคะ และธรรมกิริติ สองนักตรรกวิทยาชาวพุทธผู้ยิ่งใหญ่ ฆะดาของศาสนสถานทั้งหมดก็ขึ้นอยู่กับการถกเถียงในที่สวนสาธารณะ แชรฺบาทสกีก็กล่าวว่าทิมานาคะมีชื่อเสียงและอยู่ในพระราชูปถัมภ์จากที่ได้อิมชัชชนะเหนือพราหมณ์สุทรชายา ณ ศาสนสถานแห่งนาลันทะ⁶

⁵F. Th. Tscherbatsky. *Buddhist Logic* (New York: Dover, 1962).

⁶*Ibid.*, pp. 31-34.

ในอีกทางหนึ่ง⁷ มาติลลก็อ้างวาระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาของอินเดียเองก็เติบโตอยู่ในแต่บ้านเกิดของตนเองทั้งหมด เพราะไม่มีหลักฐานใดๆ มาชี้ว่าได้รับอิทธิพลจากความคิดของอริสโตเติล มาติลลแสดงให้เห็นด้วยว่าหัวข้อที่กำลังอยู่ในความสนใจของนักตรรกวิทยาและนักปรัชญาสมัยนี้ก็มีอภิปรายและวิจัยกันด้วยภูมิปัญญาของนักปราชญ์ในแวดวงการศึกษาของอินเดีย หัวข้อเหล่านั้นก็มีทั้งทฤษฎีการอนุมาน ชื่อที่ไม่มีสิ่งที่ถูกบ่งถึง (ชื่อว่าง) การบ่งถึงและความมีอยู่ การรับรู้ ความรู้เกี่ยวกับโลกภายนอก สารัตถะ การเป็นสาเหตุ และอื่นๆ อีกมาก⁸ ยิ่งไปกว่านั้น งานของแชร์บาทสกี⁹ ซึ่งมุ่งเสนอผลงานของทิฆนาคะและธรรมกীরติเป็นส่วนใหญ่ นั้น ก็ทำให้ภาพที่ว่าประเทศอินเดียก็เป็นประเทศหนึ่งที่มีอารยธรรมทางตรรกวิทยา และปรัชญาที่ยิ่งใหญ่ของโลกด้วย

มีหัวข้ออยู่จำนวนหนึ่งซึ่งพบว่าทั้งสองระเบียบวิธีนั้นไม่ขึ้นต่อกัน ตัวอย่างเช่นที่ มาติลล ให้ข้อสังเกตว่าตัวอย่างที่ขัดแย้งกับการอ้างเหตุผลแบบจัดประเภทของอริสโตเติลนั้น มีให้เห็นได้ในคัมภีร์อย่างจระกะและนยายสูตรซึ่งเป็น “การอ้างเหตุผลแบบมีสมาชิกห้าหน่วย [ประพจน์]” แทนที่จะมีสามประพจน์อย่างที่พบในการอ้างเหตุผลแบบจัดประเภทของอริสโตเติล การอ้างเหตุผลแบบมีสมาชิกห้าหน่วยก็ประกอบขึ้นจากประพจน์ที่มีด้วยกันห้าประพจน์ โดยที่ประพจน์แรกเป็นข้อสรุป ประพจน์สุดท้ายซ้ำข้อความเดิมที่กล่าวแล้วในประพจน์แรก อีกสามประพจน์ที่เหลือตรงกลางก็เป็นข้ออ้าง นี่คือตัวอย่างของการอ้างเหตุผลแบบมีสมาชิกห้าหน่วยที่ มาติลลแสดงให้เห็น

1. มีไฟบนภูเขาแห่งนี้
2. เพราะมีควัน ณ ที่นั้น
3. ควันเกิดขึ้นพร้อมกับไฟเสมอเมื่อพบเห็น (หรือในทุกๆ กรณี ทุกๆ ที่) เช่นในครัว
4. ตอนนี้เห็นว่ามีควันอยู่
5. ดังนั้นที่นั่นมีไฟ (บนภูเขา)¹⁰

นักตรรกวิทยาจะสามารถวางโครงสร้างการอ้างเหตุผลนี้ใหม่ได้ในทันทีตามรูปแบบของอริสโตเติลที่คุ้นเคย คือ

ที่ตั้งอยู่บนภูเขาเป็นที่ที่มีควัน

⁷Bimal Krishna Matilal, *Logic, Language and Reality: Indian hilosophy and Cotemporary Issues* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1990), pp. 1-8.

⁸*Ibid.*

⁹*Op. cit.*

¹⁰*Op. cit.*, p. 5.

ที่ได้มีควันทันนั้นย่อมมีไฟ
 ดังนั้น ที่ซึ่งอยู่บนภูเขาเป็นที่ที่มีไฟ

อย่างไรก็ดี มาดิลล์ให้ข้อสังเกตว่า อย่างน้อยก็มีความไม่เหมือนกันระหว่างรูปแบบการอ้างเหตุผลของอินเดียและอริสโตเติลดังที่ปรากฏแห่งนี้ อย่างเช่น ข้อสรุปของการอ้างเหตุผลแบบอินเดียนั้นอยู่ในรูปแบบของ ‘ประพจน์เอกนาม’ (คือมี demonstrative อย่าง ‘นี้’ หรือ ‘นั่น’) ในขณะที่การอ้างเหตุผลแบบจัดประเภทของอริสโตเติลมีได้ทั้งสากลและชี้เฉพาะ (คือการมีตัวบ่งปริมาณอย่าง ‘ทุกสิ่ง’ หรือ ‘บางสิ่ง’) แต่ความไม่เหมือนกันตรงนี้ก็แก้ไขได้ อย่าง indexicals (คำอย่างเช่น ‘นี้’ หรือ ‘นั่น’ ซึ่งอยู่กับบริบทเมื่อมีการพูดถึงเพื่อให้ได้ความหมายที่สมบูรณ์) ก็เลิกใช้ได้โดยหาข้อมูลของบริบทที่ต้องการเมื่อกล่าวถึง indexicals เหล่านั้นมาใช้แทน ดังนั้นก็กล่าวได้ว่าระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาของอินเดียมีความเข้าใจในสาระของตรรกวิทยา ซึ่งก็คือมโนภาพของความสมเหตุสมผลและรูปแบบการอ้างเหตุผลที่สมเหตุสมผลในขั้นพื้นฐาน

อารยธรรมที่ยิ่งใหญ่อีกแห่งหนึ่งของโลกคือจีนนั้น ก็มีระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาที่เป็นรูปแบบของตัวเองเช่นกัน สองสำนักความคิดทางตรรกวิทยาของจีนก็คือสำนักโมจื้อและสำนักตรรกวิทยา สำนักแรกนั้นก่อตั้งโดยโมตี้ ซึ่งมีชีวิตอยู่ระหว่างปี 479 ถึง 381 ก่อนคริสตกาลในช่วงที่ประวัติศาสตร์จีนอยู่ในช่วงสงครามระหว่างมณฑล¹¹ สำนักโมจื้อมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในหลักปฏิบัติของความรักที่เป็นสากลและการต่อต้านสงครามที่ใช้ความรุนแรงมากกว่าจะรู้จักกันในด้านความสนใจและความสำเร็จในวิทยาศาสตร์กายภาพ ในส่วนหลังนี้ นีเดแฮมรายงานว่าสำนักโมจื้อไปไกลมากในการตระหนักถึงระบบความคิดซึ่งจำเป็นในขั้นต้นต่อวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ที่สำคัญที่สุดคือโมจื้อจะเข้าใจมโนภาพของกระบวนการนิรนัยและอุปนัยว่า เป็นแนวทางการคิดซึ่งมาจาก ‘โครงสร้างของจิต’ ซึ่งประกันความถูกต้องที่ตามมาจากกระบวนการคิดเช่นนี้ว่าไม่มีทางผิดพลาดไปได้ นี่คือตัวอย่างของการใช้เหตุผลที่ดำเนินตามโครงสร้างของจิต เช่นที่กล่าวถึงนั้น

โครงสร้างทางความคิดประกอบอยู่ในการดำเนินตามวิธีการ (ของธรรมชาติ)
 สิ่งใดที่ตามมาจาก ‘โครงสร้างทางความคิด’ ก็เป็นวิธีการ
 ดังนั้นถ้าวิธีการเหล่านั้นตามมาจากโครงสร้างทางความคิดจริง (หมายความว่าตาม
 ตัวอักษร : ตรงประเด็น)
 การใช้เหตุผลก็ถูกต้อง¹²

¹¹Colin A. Ronan, *The Shorter Science and Civilization in China: An Abridgment of Needham's Original Text* (Cambridge University Press, 1978), p. 114.

¹²*Ibid.*, p. 119.

แต่ถ้าวิธีการเหล่านั้นไม่ได้ตามมาจากโครงสร้างทางความคิดจริง การใช้เหตุผลก็จะผิด ในทางตรงกันข้ามไม่จ้อก็ตระหนักถึงค่าของ 'extension' ซึ่งเป็นการใช้เหตุผลชนิดหนึ่งซึ่งเริ่ม จากตัวอย่างที่รู้แล้ว และขยายไปสู่กรณีที่เหมือนกันแต่ยังไม่รู้

Extension คือการพิจารณาสิ่งนั้นซึ่งเรายังไม่รู้ (คือปรากฏการณ์ใหม่) ว่าจะเหมือน (จากการมองแบบแยกแยะประเภท) กับสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเราเคยรู้มาก่อนแล้วและ ยอมรับมัน¹³

ตรงจุดนี้ชัดเจนว่า แบบแรกเป็นตัวอย่างของการคิดแบบนิรนัยในขณะที่แบบหลังแสดงให้เห็นถึง แนวคิดพื้นฐานของการคิดแบบอุปนัย

ตัวแทนของสำนักตรรกวิทยาที่รู้จักกันเป็นอย่างดีที่สุดสองท่านคือ ฮูเยน และ คុងซุนลุน ฮูเยนนั้นมีปฏิพาทย์ที่คล้ายกับของเซโน และงานเขียนของเขาก็สร้างความตื่นตะลึง และได้ให้ ภาพของจุดยืนทางตรรกวิทยาที่ลุ่มลึก ตัวอย่างเช่น ข้อเขียนของฮูเยนที่ว่า “สวรรค์ก็อยู่ต่ำใน ระดับเดียวกันกับโลก ภูผาก็อยู่ในระดับเดียวกับชายเลน”¹⁴ ตรงนี้สามารถมองได้ว่าเป็นทางที่ จะทำให้เห็นข้อเท็จจริงที่ว่าเมื่อมองจากมุมมองจากจักรวาลแล้ว ประโยคที่ฮูเยนเขียนตรงนี้ก็ถูก ต้องจริง ๆ ส่วนอื่น ๆ ของงานเขียนของเขาก็กล่าวถึงว่าเรารู้อะไรและรู้ได้อย่างไร

ไฟไม่ร้อน

นัยน์ตามองไม่เห็น¹⁵

ตรงนี้เป็น การสร้างภาพเพื่อให้เราคิดว่าอะไรที่ร้อนในไฟนั้นอาจไม่ได้อยู่ในไฟเลยก็ได้ แต่อยู่ ภายในการรับรู้ทางสัมผัสของเราที่มีต่อไฟ และปัจจัยที่ทำให้การมองเห็นไม่ได้อยู่ที่นัยน์ตานั้น ก็คือจิตหรือสิ่งใดก็ตามที่ยังให้การรับรู้เกิดขึ้นได้

เช่นเดียวกัน คុងซุนลุน ก็มีระบบของการคิดเชิงตรรกวิทยาและปฏิพาทย์ซึ่งเป็นฐานที่ดี ให้กับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้ตามที่นิตแฮมรายงาน ส่วนที่ตัดตอนมาดังที่จะได้เห็นนี้แสดงให้เห็นว่าคុងซุนลุนก็เข้าใจมโนภาพอย่างเช่นความเป็นสากลและการไม่อยู่เฉพาะที่ของจำนวนและ สิ่งสากลทั้งหลาย อีกทั้งเข้าใจความต่างระหว่างสิ่งสากลเหล่านั้นกับสิ่งเฉพาะซึ่งเป็นตัวอย่าง ของมัน ที่น่าสนใจที่สุดคือ การอภิปรายของคុងซุนลุนเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในโลกธรรมชาติ สามารถปั่งชี้ถึงวิถีทางการคิดของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้

¹³Ibid.

¹⁴Ibid., p. 122.

¹⁵Ibid.

- ถาม เป็นไปได้หรือไม่ที่เราจะพูดว่า การเปลี่ยนแปลงไม่ใช่การเปลี่ยนแปลง?
- ตอบ เป็นไปได้
- ถาม แล้ว 'ขวา' ที่อยู่ (กับบางสิ่ง) เรียกว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงได้หรือไม่?
- ตอบ ก็เรียกเช่นนั้นได้
- ถาม อะไรหรือที่เปลี่ยนไป?
- ตอบ ก็คือ 'ขวา'
- ...
- ถาม ถ้าหาก 'ขวา' ได้เปลี่ยนไปแล้ว ท่านจะยังเรียกมันว่า 'ขวา' ได้อย่างไร? และถ้าหากมันยังไม่ได้เปลี่ยนไป ท่านจะพูดถึงการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร?
- ตอบ 'สอง' จะไม่มีขวาหากว่าไม่มีซ้าย สองมีทั้ง 'ซ้ายและขวา' แกะตัวหนึ่งเมื่อรวมเข้ากับตัวอีกตัวก็ไม่ใช่มา ตัวหนึ่งเมื่อรวมเข้ากับแกะอีกตัวก็ไม่ใช่นก¹⁶

ตรงนี้เราจะพบว่าเป็นการอภิปรายถึงความไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ของสิ่งสากลและความแตกต่างระหว่างสิ่งสากลกับสิ่งเฉพาะ สิ่งหนึ่งเช่น A อยู่ทางด้านขวาของอีกสิ่งหนึ่งเช่น B เราก็ได้ A- และ -B ซึ่ง A- และ -B นี้ จะเปลี่ยนแปลงไปถ้า A ย้ายไปอยู่ทางซ้ายของ B ตรงนี้สิ่งที่เปลี่ยนไปคือความสัมพันธ์ระหว่าง A และ B อย่างไรก็ตาม 'ด้านขวา' เองนั้นไม่ต้องเปลี่ยนตามไปด้วย แม้ว่าสิ่งเฉพาะทั้งสองสิ่งที่มีความสัมพันธ์อยู่ทางด้านซ้าย-ขวากันนั้นจะเปลี่ยนไปก็ตาม ดังนั้น เมื่อนับแกะรวมเข้ากับวัว ก็ต้องได้สัตว์สองตัว ไม่ใช่ว่าจะกลายเป็นม้าหรือนกไปได้ ความเปลี่ยนแปลงไม่ได้ของสิ่งสากลนี้เป็นเรื่องที่ต่างออกไปอย่างสิ้นเชิงจากการเปลี่ยนแปลงได้ของสิ่งเฉพาะ งานเขียนของคองซุนลุนอย่างที่เราเห็นไปนี้จึงทำให้นึกถึงคัมภีร์ทางตรรกวิทยาสมัยกลางของตะวันตกและปัญหาของสิ่งสากล อย่างเช่นงานของ อัลเบลาร์ด หรือ ดันส์ สก็อตตัส

งานเขียนของชาวเอเชียที่ว่าด้วยตรรกวิทยาและปรัชญาไม่ว่าจะเหมือนหรือแตกต่างจากงานเขียนในยุโรปอย่างไรนั้น ก็แน่นอนว่าทั้งอินเดียและจีนต่างก็มีระบบตรรกวิทยาและการคิดเชิงวิจารณ์ที่ลุ่มลึก มีระเบียบเคร่งครัด และก็เป็นระบบที่สามารถวางรากฐานสำหรับการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ขั้นสูงและการพัฒนาอย่างที่เกิดขึ้นในตะวันตกได้เป็นอย่างดีด้วย ดังนั้น ข้อโต้แย้งของแอกทินสันที่ว่า การคิดเชิงวิจารณ์มีขอบเขตจำกัดอยู่แต่ในวัฒนธรรมของตะวันตกนั้นก็เห็นได้ชัดเจนว่าไม่ได้มีข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์มาสนับสนุน จึงเป็นการโต้แย้งที่ผิดอย่างไรก็ดี เมื่อเราหันมามองที่สถานการณ์ของประเทศในเอเชียอย่างในทุกวันนี้ โดยเฉพาะประเทศไทยซึ่งมีวัฒนธรรมประเพณีที่มีอิทธิพลจากพุทธศาสนาซึ่งมีจุดกำเนิดจากศาสนาและ

¹⁶Ibid., pp. 121-122.

ปรัชญาของอินเดียนั้น แอทคินสันน่าจะพูดถูกที่ว่ามีความจำเป็นที่นักเรียนนักศึกษาของไทย ต้องสามารถคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์ได้ แมคไกวร์¹⁷ กล่าวว่ามีความจำเป็นที่ต้องสอนการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์นี้ ซึ่งก็สามารถสอนให้แก่แก่นักเรียนนักศึกษาชาวเอเชียได้โดยที่ไม่ได้จำเป็นเลยที่ว่า เมื่อสอนแล้วจะขัดแย้งกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะการคิดเชิงวิจารณ์นี้มีปัจจัย พื้นฐานที่เป็นสากลซึ่งไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมในท้องถิ่นใด ๆ ก็ยอมรับได้ ถ้าหากการคิดเชิงวิพากษ์มีอยู่แล้วด้วยในวัฒนธรรมประเพณีของชนชาวเอเชียนี้ ทำไมจะต้องมีการพิจารณาที่จะแนะนำการคิดเช่นนั้นกันอีก? บางสิ่งน่าจะได้เกิดขึ้นในวัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้แล้วจึงได้รู้สึกถึงความจำเป็นที่จะต้องนำการฝึกฝนและการปฏิบัติในการคิดเชิงวิจารณ์มาจากภายนอก หรือจริง ๆ แล้ว เป็นการรู้สึกถึงความจำเป็นที่จะต้องแนะนำและทำความเข้าใจกับกระบวนวิธีต่าง ๆ นี้ ซึ่งเป็นของตนอยู่แล้ว แต่สูญหายไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งกันแน่?

คำถามใหญ่ของนิตแธมและการตีความของฟุลเลอร์

ถ้าจะตรวจสอบว่าอะไรกันแน่ที่ทำให้ระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาของอินเดียและจีน สูญหายไปนั้น อย่างน้อยคงต้องใช้เนื้อหาของหนังสือเล่มหนาๆ สักเล่มหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเชื่อว่าคำตอบสั้นๆ พอเข้าใจโดยสังเขปจะมีได้ก็เมื่อเราเปรียบเทียบตำแหน่งที่เด่นชัดของทั้งสองอารยธรรมนั้นกับระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาทั้งหลาย ในอินเดีย สำนักทางตรรกวิทยาอย่างนยาเย มีมางสา พร้อมทั้งตรรกวิทยาของพุทธศาสนาและสำนักวิชาอื่น ๆ ของทิฆนาคะธรรมา กิรติ และนาคารชุน ก็ไม่เคยมีอิทธิพลที่ชัดเจนเมื่อเทียบกับระเบียบวิธีอื่น ๆ อย่างเช่นของเวทานตะ อาจเป็นไปได้ว่าเป็นเพราะข้อเท็จจริงที่ว่าคำสอนและการอภิปรายถกเถียงกันในสำนักทางตรรกวิทยาจำกัดตัวเองอยู่แต่เฉพาะนักบวชหรือพราหมณ์ที่มีกิจกรรมเหล่านี้ และเมื่อระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาต้องเข้าไปแข่งขันกับระเบียบวิธีอื่น ๆ ซึ่งอาจจะได้รับความนิยมรับนับถือมากกว่า ก็ค่อนข้างจะเข้าใจได้ว่าสำนักทางตรรกวิทยาที่ได้รับความนิยมน้อยกว่าก็ขาดการสนับสนุนไปโดยปริยาย ในอินเดียนั้น อาจเป็นไปได้ว่าระเบียบวิธีทางตรรกวิทยาและการคิดเชิงวิพากษ์จำกัดอยู่แต่เฉพาะชนชั้นของผู้มีการศึกษาชั้นสูงโดยที่สามัญชนไม่มีความรู้ในสิ่งเหล่านี้เลย แม้คำอธิบายนี้จะยังเป็นเพียงการเริ่มต้นและยังไม่ลงลึกถึงในรายละเอียดตื้นๆ ก็น่าจะอธิบายได้ว่าทำไมการคิดในทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ไม่ได้รับการพัฒนาในอินเดีย เพราะถ้าวิทยาศาสตร์จะพัฒนาได้ก็ควรต้องมีแนวโน้มของการทำความเข้าใจธรรมชาติทั้งหมดผ่านทางกฎทั่วไปจำนวนหนึ่งซึ่งทุกคนสามารถเรียนรู้และเข้าใจได้ วิธีการเรียนรู้กฎต่างๆ เหล่านั้นต้องเป็นไปในแนวทางที่ว่าไม่มีใครที่จะถูกกีดกันไม่ให้เรียน แต่ก็ต้องดูความสามารถทางปัญญาของเขาด้วย

¹⁷John McGuire, "Is Critical Thinking Cultural Thinking?" Unpublished ms. (1998).

ในจีนนั้น นีดแฮมแนะว่า เหตุผลที่จะอธิบายการขาดการพัฒนาในทางวิทยาศาสตร์นั้นก็คือปัจจัยทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม¹⁸ นีดแฮมถูกต้องที่ไม่ให้ความสำคัญกับการตีความที่ว่ายุโรปเป็นที่สุดของแบบฉบับในเทคนิคทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ในทางภูมิศาสตร์ หรือการกำหนดทางเชื้อชาติความสำเร็จในทางวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ในทั้งอินเดียและจีนในยุคโบราณและยุคกลางนั้นยิ่งใหญ่มาก จนแทบจะเข้าใจไม่ได้เลยว่า ความสำเร็จของยุโรปจะมองได้แบบ 'โชคชะตา' หรือ 'เหนือกว่าในระดับการก้าวหน้า' อย่างที่เผยแพร่จากระเบียบวิธีของเฮเกล นีดแฮมดูจะเชื่อในทางที่ตรงกันข้าม นั่นคือ เป็นเรื่องของโชคมากกว่าที่ยุโรปเป็นแบบฉบับศิลปะของวิทยาการสมัยใหม่และทรงอิทธิพลในที่สุด นีดแฮมเขียนไว้ว่า

ยิ่งผมได้เข้าไปศึกษาประวัติศาสตร์ในรายละเอียดของความสำเร็จของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในจีนก่อนที่ความสำเร็จเหล่านั้นจะไหลลงสู่สายธารของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เหมือน ๆ กับสายธารทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์อื่น ๆ ผมก็ยิ่งเชื่อว่าสาเหตุของความสำเร็จที่เกิดขึ้นในยุโรปที่เดียวนั้น ก็เชื่อมโยงกับเงื่อนไขพิเศษในทางสังคมภูมิปัญญาและเศรษฐกิจที่ทรงอิทธิพลในยุคฟื้นฟูศิลปะและวิทยาการ และสาเหตุนี้ก็อธิบายไม่ได้ด้วยการกล่าวถึงความขาดแคลนทั้งในความคิดของคนจีน หรือภูมิปัญญาและระเบียบวิธีทางปรัชญาของจีนเลยแม้แต่น้อย ในหลาย ๆ ทางก็กล่าวได้ว่าระเบียบวิธีเช่นนั้นไปกันได้กับวิทยาศาสตร์มากกว่ามองจากโลกทัศน์ของศาสนาคริสต์อย่างมา¹⁹

เงื่อนไขพิเศษทางสังคม ภูมิปัญญา และเศรษฐกิจที่อธิบายความสำเร็จของยุโรปนั้น ไม่ได้จำเป็นที่จะไปเกี่ยวข้องในทีโดของการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของยุโรปเลย ดูจะเป็นเพียงเงื่อนไขที่ยุโรปยอมรับเพื่อให้ตอบรับกับความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ สังคม และการค้า ไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม เป็นที่ชัดเจนว่าความจำเป็นเหล่านั้นไม่ได้อยู่ในใจของคนอินเดียหรือจีนเลย เพราะดูจะเป็นสิ่งอื่นมากกว่าที่เป็นสิ่งที่มาก่อนสำหรับอารยธรรมทั้งสองนี้เมื่อมองโดยรวม ดังนั้น แทนที่จะมองหาทฤษฎีเอกภาพที่สามารถอธิบายและพยากรณ์ปรากฏการณ์ธรรมชาติให้ได้เพื่อที่มนุษย์จะได้ควบคุมพลังของธรรมชาติให้ตอบสนองความต้องการทางวัตถุของตนและได้รู้สึกว่าเป็นเจ้าของเมื่อธรรมชาติถูกเข้าใจได้เช่นนั้น คนอินเดียและคนจีนเลือกที่จะวางอุดมคติของอารยธรรมของตนไปในอีกทางหนึ่งมากกว่า

สิ่งที่ดีที่สุดของชีวิตตามที่ปรากฏในระเบียบวิธีทางปรัชญาของอินเดียนั้นก็คือ โมกษะ หรือการเข้าถึงความหลุดพ้น ซึ่งก็ตรงข้ามกับอุดมคติและสมมติฐานของการคิดทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ คือแทนที่จะหาหนทางที่จะทำให้ตนเองหลุดพ้นจากวัฏสงสารของการเกิดใหม่ด้วย

¹⁸Joseph Needham, *The Grand Titration: Science and Society in East and West* (London: Allen & Unwin, 1969), pp. 190-217.

¹⁹*Ibid.*, p. 191.

การฝึกควบคุมตนเองอย่างเข้มงวด ชาวยุโรปจะหาทางพัฒนาให้มีสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับความเป็นอยู่ในชีวิตของตน ในจีน การปฏิรูปอย่างรวดเร็วจากระบบศักดินามาสู่ระบบราชการผสมผสานกับการครอบงำของลัทธิขงจื้อ ก็ทำให้การสร้างสรรคในทางวัตถุ ลัทธิแรกเริ่มทางวิทยาศาสตร์ และทฤษฎีทางตรรกวิทยาได้รับความเอาใจใส่ไม่น้อยกว่าที่ควรในขณะที่ประสบความสำเร็จอย่างมากในการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของจีน ท่ามกลางความหลากหลายของผู้คนและคนในแต่ละท้องถิ่น งานเขียนในทางวิทยาศาสตร์หรือตรรกวิทยาเหล่านั้นยังนับว่าเป็นรองจากงานประเภท 'จิปาณะ' ของผู้มีการศึกษาของจีนซึ่งให้ความสำคัญกับงานทางศีลธรรม จริยศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เป็นลำดับต้น ๆ²⁰

การตีความเช่นนี้ซึ่งมุ่งเสนอว่าความเจริญของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ในยุโรปไม่ใช่ลักษณะที่จำเป็นนั้น สตีฟ ฟูลเลอร์ มองว่าเป็นการตีความแบบ 'เจาะจงน้อยไป' ฟูลเลอร์เห็นว่าเหตุผลที่ว่าทำไมจีนไม่มีการพัฒนาวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ก็คือวิทยาศาสตร์ไม่ได้รับความสนใจให้เจาะจงลึกซึ้งลงไป²¹ เขาเปรียบเทียบการตีความนี้ว่าตรงกันข้ามกับ 'การเจาะจงมากไป' คือแบบการอธิบายที่อธิบายการขาดความก้าวหน้าในวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ด้วยแนวคิดที่ว่าเพราะถูกกีดขวางไม่ให้เกิดขึ้น ดังนั้น จากมุมมองของการตีความแบบแรก เหตุผลที่ว่าวิทยาศาสตร์ไม่ได้พัฒนาในจีนก็เพราะเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคม และเศรษฐกิจ ไม่สามารถไปกันได้กับความเจริญเช่นนั้น นี่อาจเป็นเพราะคนจีนไม่ได้ให้ความสำคัญของวิทยาศาสตร์ว่าจำเป็นต้องมาก่อน ในทางตรงกันข้าม ผู้ถือทฤษฎีการถูกกำหนดตายตัวจะมีสมมติฐานว่าวิทยาศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งของโชคชะตาของวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ซึ่งไม่ว่าอย่างไรก็เกิดขึ้นถ้าเงื่อนไขที่แวดล้อมเอื้ออำนวย อย่างไรก็ตาม ในกรณีของจีนนั้น เงื่อนไขเหล่านั้นยังไม่เอื้ออำนวย จึงขวางกั้นการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์ที่น่าจะเกิดขึ้นได้ การมองประวัติศาสตร์และการพัฒนาวิทยาศาสตร์ในมุมมองแบบหลังนี้ก็หมายความว่าวิทยาศาสตร์เป็นส่วนที่จำเป็นในหนทางการพัฒนาของวัฒนธรรม ซึ่งก็จะเป็นเหมือน ๆ กันในทุกวัฒนธรรมด้วย วัฒนธรรมที่วิทยาศาสตร์พัฒนาได้อย่างสำเร็จจึงมองได้ว่า 'ก้าวหน้า' กว่าวัฒนธรรมที่ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์จะถูกขัดขวางด้วยเหตุต่าง ๆ แต่ผู้ถือทฤษฎีการไม่ถูกกำหนดจะได้แย้งว่าภาพเช่นนี้ที่แต่ละวัฒนธรรมแข่งขันกันบนหนทางเดียวกันนั้น ดูจะมีกลิ่นอายของอันตวิทยา และ 'การสรรค์สร้างของพระเจ้า' มาอ้างเป็นเหตุผลอยู่มากเกินไป น่าจะมองในอีกภาพหนึ่งคือ แต่ละวัฒนธรรมก็มีหนทางของตนซึ่งไม่จำเป็นว่าต้องร่วมทางกับวัฒนธรรมอื่น ๆ แต่อย่างใด

การอภิปรายความเจริญทางวิทยาศาสตร์ในประวัติศาสตร์ของแต่ละวัฒนธรรมก็เกี่ยวข้องโดยตรงกับการสำรวจตรวจสอบของเราที่ว่า การคิดเชิงวิจารณ์จะไปได้หรือไม่กับวัฒนธรรมประเพณีของเอเชียส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะการคิดเชิงวิพากษ์และการคิดในทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่นั้นเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด การอภิปรายถึงความเจริญในวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ดูจะทำให้เราเห็นอย่างเปรียบเทียบกันได้กับที่ว่าความคิดเชิงวิพากษ์เกิดขึ้นได้อย่างไร และ

²⁰Colin A. Ronan, *The Shorter Science and Civilization in China*, p. 10.

²¹Steve Fuller, *Science* (Birmingham: Open University Press, 1997), pp. 80-88.

ได้รับการสนับสนุนหรือละเลยอย่างไรด้วย ถ้าการตีความของผู้ถือทฤษฎีการไม่ถูกกำหนดได้รับการยอมรับ ก็อธิบายได้ว่าที่ระเบียบวิธีการคิดเชิงวิพากษ์ในเอเชียเน้นขาดแคลนก็เพราะข้อเท็จจริงที่ว่า ด้วยสาเหตุใดสาเหตุหนึ่ง สมาชิกของกลุ่มที่ถือระเบียบวิธีของตนนั้นตัดสินใจไม่ให้ความสำคัญของการคิดเชิงวิพากษ์ว่าต้องมาก่อนในลำดับต้น ๆ ซึ่งตรงนี้ก็เกินนอกเหนือไปจากข้อเท็จจริงที่ว่า ความชำนาญในการคิดเชิงวิพากษ์สามารถพบได้ในส่วนที่ลึกลงไปในแต่ละระเบียบวิธีนั่นเอง

ปรัชญาในเอเชียและการคิดเชิงวิจารณ์: ทางแยกหรือจุดบรรจบ?

ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าคุณค่าที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวัฒนธรรมแต่เดิมของเอเชียอย่างการมีความกลมเกลียวกันของสังคม และการให้ความเคารพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่และครูบาอาจารย์นั้น ก็เป็นผลมาจากการที่วัฒนธรรมตัดสินว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมาก่อน การมีความกลมเกลียวกันของสังคมก็ใช้เป็นเครื่องมือที่จะสร้างความเป็นหนึ่งเดียวทางวัฒนธรรมซึ่งนี่ก็เป็นลักษณะที่โดดเด่นของวัฒนธรรมจีน และก็ได้มีการตีค่าเหนือกว่าคุณค่าอื่น ๆ อีกด้วย เพราะจับมือไปกันได้กับความมั่นคงของสังคม ซึ่งทางเลือกอื่นจะถูกมองว่าไร้ระเบียบและกีดกันโครงสร้างทางสังคมโดยทั่วไปได้ การถือความสำคัญของการกลมเกลียวกันของสังคมก็ปรากฏให้เห็นในวัฒนธรรมของเอเชียส่วนอื่น ๆ เช่นวัฒนธรรมไทย เห็นได้จากที่คนไทยพยายามแะที่จะเป็นไปได้ที่จะหลีกเลี่ยงการเปิดประเด็นขัดแย้งและการไม่เห็นด้วย ในกรณีของจีนนั้นด้วยเพราะปัจจัยที่เอื้ออำนวยการเจริญขึ้นของวิทยาศาสตร์ก็มีอยู่ก่อนแล้ว จึงชัดเจนว่าวัฒนธรรมจีนนั้นจริง ๆ แล้วไม่ต้องเลือกที่จะเดินตามทางของยุโรปเลยก็ได้ วัฒนธรรมใด ๆ จะตัดสินยอมรับระบบความเชื่อและการปฏิบัติระบบใดนั้นก็แน่นอนว่าไม่ใช่เกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วนในช่วงระยะเวลาเพียงเสี้ยวเดียวของประวัติศาสตร์ แต่สมาชิกในแต่ละวัฒนธรรมนั้นเองจะมาปรึกษากันและประกาศว่าวัฒนธรรมของตนจะยอมรับระบบนี้หรือระบบนั้น การตัดสินใจนั้นจะเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปในการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรม เห็นได้จากที่จีนยอมรับลัทธิขงจื๊อมากกว่าลัทธิเต๋า และลัทธิโมจื่อ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะไปในทางวัตถุนิยมและวิทยาศาสตร์ และอินเดียรับหลักการที่ลึกลับที่เน้นบทบาทของการเข้าสมาธิหรือเข้าฌานวิปัสสนาด้วยตนเองมากกว่าจะยอมรับวิธีการแสดงความรู้ต่อสาธารณะ เหตุผลที่ว่าทำไมต้องตัดสินใจเช่นนั้นก็ยุ่งยากซับซ้อน แต่ที่จะกล่าวว่าจีนล้ำหลังยุโรปในการพัฒนาวิทยาศาสตร์ก็เพราะมีปัจจัยหลาย ๆ ประการที่ยากจะควบคุม นั้น เป็นคำกล่าวที่เห็นได้ว่าแทบจะเข้าใจไม่ได้เลย

ตรงนี้อาจทำให้มองว่าการคิดเชิงวิจารณ์และความคิดของคนเอเชียนั้นอยู่ที่ทางแยก ถ้าวัฒนธรรมของเอเชียเลือกที่จะไม่ไปตามเส้นทางที่มีป้ายชื่อการคิดเชิงวิจารณ์ปักอยู่นั้น ทั้งสองก็คงจะไปด้วยกันไม่ได้ และแอกคินสันก็ได้รับการพิสูจน์ว่ากล่าวได้ถูกต้องแล้วว่าความคิดเชิงวิพากษ์เป็นวัฒนธรรมของตะวันตกเท่านั้น ถ้าวัฒนธรรมของเอเชียให้ความสำคัญกลุ่มของคุณค่าที่ไปกันไม่ได้กับการคิดเชิงวิพากษ์ และเลือกรับกลุ่มคุณค่าเหล่านั้นด้วยความเต็มใจ

มากกว่าที่จะหันไปหาคุณค่าที่ชาวยุโรปปรับแล้ว ก็เห็นได้ว่าการคิดเชิงวิจารณ์จะตกเป็นของ วัฒนธรรมยุโรปเท่านั้น การจะนำวัฒนธรรมเช่นนั้นของยุโรปเข้ามาสู่วัฒนธรรมของเอเชียก็ไม่ ต่างอะไรกับการนำแนวคิดแนวปฏิบัติเข้ามาจากดินแดนที่ห่างไกล ดังนั้น ข้อโต้แย้งของแอทคิน สันเมื่อดูโดยผิวเผินแล้วจะเข้ากันกับจุดยืนของทฤษฎีการไม่ถูกกำหนดได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ดี ลู่ทางของการอ้างเหตุผลจะสมเหตุสมผลได้ก็ต่อเมื่อสิ่งที่วัฒนธรรมหนึ่ง ตัดสินยอมรับแล้วว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมาก่อนในเวลาหนึ่ง จะยังคงยอมรับเช่นนั้นในเวลาต่อๆ มาด้วย อย่างเช่น ถ้าวัฒนธรรมไทยครั้งหนึ่งเคยตัดสินว่าต้องรับความกลมเกลียวของสังคมว่า มาก่อนการวางเหตุผลวิพากษ์วิจารณ์และเปิดการอภิปราย เช่นนี้แล้วกิจกรรมการคิดเชิงวิพากษ์ ก็จะไม่ต่างอะไรกับวัฒนธรรมไทยตลอดกาล ถ้าสมาชิกในวัฒนธรรมนั้นยังคงยอมรับการตัดสินใจในอดีตว่าจะเปลี่ยนแปลงมิได้ไม่ว่าด้วยเหตุผลใดๆ ก็ตาม แต่นี่ก็เป็นจุดยืนซึ่งไร้เหตุผลที่ยากจะรับ ฟังได้ วัฒนธรรมก็เหมือนมนุษย์ที่เมื่อตัดสินใจแล้ว ภายหลังก็มีการเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิกได้ เมื่อมีการตัดสินใจใหม่ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อสิ่งต่างๆ ไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป การตัดสินใจให้ความสำคัญของกลุ่มคุณค่ากลุ่มหนึ่งว่ามาก่อนกลุ่มอื่นๆ นั้นเชื่อว่าทำโดยจารีกบนแผ่นหิน แต่ถึง แม้จะทำเช่นนั้นได้ก็ตาม เมื่อรอยจารึกเหล่านั้นสูญเสียซึ่งความหมายที่แท้จริงไปแล้ว ก็ต้องถูก ทำลายลง หรือเอาไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์อยู่ดี การตัดสินใจในครั้งหนึ่งๆ จะสะท้อนว่าภาวะ แวดล้อมที่ทรงอิทธิพลอยู่ในขณะนั้นเป็นอย่างไร แต่การยังคงยอมรับนับถือการตัดสินใจในอดีต โดยไม่มีแง่มุมของการประยุกต์ใช้หรือไม่มีการตัดสินใจใหม่ๆ เพื่อจะตอบรับกับภาวะแวดล้อมที่ เปลี่ยนไปย่อมส่งผลให้วัฒนธรรมถูกแช่แข็งและก็ยากที่จะเข้าร่วมได้ การเลือกที่จะยอมรับการ ตัดสินใจในอดีตจึงเท่ากับกำลังบอกชาวโลกว่าจะกันกำแพงล้อมรอบตัวเอง ไม่ให้ให้อะไรกับโลก และก็ไม่ได้รับอะไรจากโลกภายนอกด้วย อย่างไรก็ตามเช่นนี้ไม่มีทางเป็นไปได้ในสภาพ ทางสังคมและเศรษฐกิจของโลกสมัยปัจจุบันนี้ วัฒนธรรมจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองไม่เพียง เพื่ออยู่รอดเท่านั้น แต่เพื่อความเจริญรุ่งเรืองและยังให้สมาชิกของตนมีชีวิตที่ดีขึ้นด้วย

วัฒนธรรมของเอเชียและการคิดเชิงวิจารณ์จะเดินกันคนละทางก็ต่อเมื่อตัววัฒนธรรม นั้นเองเลือกที่จะไม่ทำตามการตัดสินใจ แต่เรากำลังกล่าวถึงการตัดสินใจเท่านั้น จึงไม่ยาก อะไรที่จะเข้าใจได้ว่าวัฒนธรรมทั้งหลายจะมีการตัดสินใจใหม่ๆ เพื่อตอบรับกับเวลาที่ เปลี่ยนแปลงไป การทำเช่นนี้ได้ก็จะทำให้ทั้งสองนั้นเข้าใกล้จุดบรรจบมากยิ่งขึ้น ดังนั้น ท้าย ที่สุดแล้วการอยู่บนทางแยกหรืออยู่บนทางที่ร่วมเดินกันได้ก็ขึ้นอยู่กับว่าวัฒนธรรมหนึ่งๆ จะ ตัดสินใจอย่างไร ตรงนี้ไม่ได้มีอะไรที่ต้องเข้าไปข้องแวะอย่างจำเป็นกับหนทางของวัฒนธรรม ตามที่มีมาในประวัติศาสตร์ ซึ่งจะกำหนดตายตัวว่าจะต้องเดินคนละทางหรือมีจุดร่วมกันได้กับ ระเบียบวิธีการคิดเชิงวิพากษ์สมัยใหม่ หรือกับระเบียบวิธีเช่นเดียวกันนี้แต่อย่างใดเลย จึงกล่าว ได้ว่า เพราะปรัชญาของวัฒนธรรมหนึ่งเป็นเพียงการแสดงออกและการให้เหตุผลพิสูจน์ในเชิง นามธรรมและทฤษฎีต่อการตัดสินใจของวัฒนธรรมที่จะเลือกกลุ่มของค่าสำคัญกลุ่มหนึ่ง มากกว่ากลุ่มอื่นเท่านั้น ปรัชญาในเอเชียและการคิดเชิงวิพากษ์จึงไม่จำเป็นต้องเดินกันคนละ ทางหรือมุ่งเข้าสู่จุดร่วมบนหนทางเดียวกันแต่อย่างใด

สรุป: ความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมตะวันออก

ความพยายามใดๆ ที่จะแนะนำหรือกล่าวได้ว่า นำกิจกรรมการคิดเชิงวิจารณ์กลับมาสู่วัฒนธรรมเอเชีย นั้น ก็ต้องเริ่มที่วัฒนธรรมนั่นเอง ตรงนี้ก็คือแนวคิดของนักทฤษฎีการไม่ถูกกำหนด ซึ่งมีว่าแต่ละวัฒนธรรมก็มีหนทางการพัฒนาไปตามรูปแบบของตน ที่ไม่จำเป็นต้องร่วมทางกับวัฒนธรรมอื่น ๆ ความแน่นอนของผู้ประกาศศาสนาที่จะเผยแพร่ ‘ความจริง’ ของวัฒนธรรมหนึ่งไปสู่วัฒนธรรมอื่น ๆ จึงเป็นหนทางที่ผิด ซึ่งนอกจากจะดูเป็นการโอ้อวดว่าสูงส่งกว่าและเหนือกว่าแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ความมีเหตุผลในปัจจุบันไม่ยอมรับอีกด้วย ดังนั้นก้าวแรกของความพยายามเช่นนั้นต้องประกอบไปด้วยชุดของการอ้างเหตุผลที่ทำให้เห็นได้ว่าการคิดเชิงวิจารณ์นั้นดีจริงๆ ต่อสมาชิกของวัฒนธรรมที่จะได้รับการแนะนำการคิดเชิงวิพากษ์ เช่นนั้น แต่จะทำเช่นนั้นได้ก็คงต้องใช้เนื้อที่ของงานเขียนเล่มใหญ่ๆ ลึกเล่มหนึ่ง ซึ่งแน่นอนว่าเกินขอบเขตที่งานชิ้นนี้ทำอยู่ นอกจากนั้นการอ้างเหตุผลให้เห็นได้ว่าการคิดเชิงวิพากษ์นั้นดีจริงๆ ก็ยากที่จะทำได้ เพราะต้องขัดแย้งกับความเชื่อที่ฝังลึกที่ว่า การคิดเชิงวิพากษ์เป็นรูปแบบการเผชิญหน้าเพื่อถกเถียงกันของชีวิตซึ่งวัฒนธรรมเอเชียไม่พึงพอใจกับสิ่งเหล่านี้แน่ๆ

แม้จะเป็นสิ่งที่ยาว ผู้เขียนก็เชื่อว่าเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ในฐานะที่ผู้เขียนเองก็เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมประเพณีของตน ผู้เขียนก็พยายามที่จะทำให้สมาชิกในวัฒนธรรมของผู้เขียนนี้เชื่อในคุณค่าของการคิดเชิงวิจารณ์ และบทบาทที่สำคัญของการคิดเช่นนี้ในการเรียนการสอนของคนไทย เพื่อที่จะได้ทันโลกยุคโลกาวิวัตน์ทั้งในวันนี้และวันพรุ่งนี้มากยิ่งขึ้น ส่วนสำคัญของการอ้างเหตุผลของผู้เขียนเพื่อที่จะผสมผสานการคิดเชิงวิพากษ์เข้ากับระบบความเชื่อและแนวคิดในวัฒนธรรมไทยนั้นคือ แนวคิดที่ว่าคนไทยควรมองว่าปัจจัยต่างๆ ทางวัฒนธรรมที่อาจจะมีอุปสรรคต่อการคิดเชิงวิพากษ์นั้น แท้จริงเป็นเพียง ‘เรื่องแต่งที่ไม่มอันตราย’ นั่นคือปัจจัยอย่างเช่น การเคารพนอบน้อมต่อผู้ใหญ่ และความเชื่อในระดับทางสังคมนั้น ควรจะมองว่าเป็นแบบเดียวกับที่คนสมัยใหม่มองธรรมเนียมประเพณีของเขา ในแง่หนึ่งเราก็อยู่ในส่วนของวัฒนธรรมที่มีชนบประเพณีแบบหนึ่ง แต่ในอีกแง่หนึ่ง เราก็ถอยห่างจากชนบประเพณีนั้นๆ ได้ โดยที่เรารู้ว่าสิ่งเหล่านี้มีเพื่อหน้าที่ประการใดประการหนึ่งของเราในวัฒนธรรมของเราเอง เราจึงสามารถถอยตัวออกจากธรรมเนียมประเพณีของตนได้ เมื่อเรารู้จักวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างเพียงพอ

การอ้างเหตุผลดังกล่าวนี้จำเป็นต้องใช้เนื้อที่และเวลามากกว่าที่มีในที่นี้ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ผู้เขียนคาดหวังว่าจะทำให้สำเร็จในงานชิ้นนี้ก็ยังมีน้อยมาก เราได้เห็นกันไปแล้วว่าข้อโต้แย้งก็คือปรัชญาและความคิดของคนเอเชียโดยทั่วไปนั้นไม่ได้จำเป็นต้องขัดแย้งกับการคิดเชิงวิจารณ์และสมมติฐานของการคิดเช่นนั้นแต่อย่างใดเลย อีกประการหนึ่งคือ เป็นสิ่งที่ต้องขึ้นอยู่กับการตัดสินใจตามประวัติศาสตร์ของแต่ละวัฒนธรรมเอง ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่าเป็นการตัดสินใจที่มีความยืดหยุ่นและมีการประยุกต์ที่เพียงพอที่จะตอบรับกับความเปลี่ยนแปลงอันยิ่งใหญ่ในอนาคตได้

ความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมเสรีนิยมและประชาธิปไตย

ในหนังสือเรื่อง *Education, Culture and Critical Thinking* ผู้แต่งคือ Ken Brown ได้พยายามแสดงว่า แนวคิดเรื่องความคิดเชิงวิจารณ์นั้นมีรากเหง้ามาจากวัฒนธรรมเฉพาะแห่ง ได้แก่ วัฒนธรรมของชาวกรีกโบราณในยุคคลาสสิก และบราวน์ก็ยังอ้างนักปรัชญาชาวอังกฤษผู้หนึ่ง คือ จอห์น สจวร์ต มิลล์ ซึ่งเสนอแนวคิดที่ว่า ความคิดเชิงวิจารณ์เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งต่อสังคมเสรีและสังคมประชาธิปไตย บราวน์กล่าวว่า

เราต้องเข้าใจว่า ความคิดเชิงวิจารณ์ที่มีนัยยะสำคัญต่อการศึกษา นั้น ผูกพันอยู่กับประวัติศาสตร์และปรัชญาและเป็นผลพวงของศักยภาพสากลของภาษาในสภาพการณ์ทางสังคมที่ประกอบด้วยการพูดคุยและการโต้แย้ง พัฒนาการของความคิดเชิงวิจารณ์ขึ้นอยู่กับอารยธรรมรับสิทธิของพลเมืองในการแสดงความคิดเห็นและการสืบเสาะหาข้อมูลและความรู้ ซึ่งสิทธิดังกล่าวต้องได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นทางการจากรัฐ ดังนั้นสิทธิดังกล่าวนี้อาจมีผลกระทบโดยตรงต่อการเป็นประชาธิปไตย สังคมมนุษย์ทั้งหลายได้แสดงความสามารถในการแก้ปัญหา อันที่จริงภาษาและความคิด รวมทั้งการรับรู้ทางประสาทสัมผัส ก็มีเนื้อหาในเชิงวิพากษ์วิจารณ์อยู่ในตัวอยู่แล้ว แต่การที่ความสามารถเหล่านี้มีลักษณะสากลทำให้ความสามารถเหล่านี้ไม่สามารถช่วยอะไรเราได้ เมื่อเราต้องแยกย่อยและแสวงหาความสามารถทางปัญญาของมนุษย์ในทางที่สอดคล้องกับการกำหนดให้ความคิดเชิงวิจารณ์เป็นเป้าหมายของการศึกษาแบบแผน ในความหมายนี้ ความคิดเชิงวิจารณ์ต้องอยู่ภายในกรอบทางวัฒนธรรมอันจำกัด ซึ่งวัฒนธรรมเหล่านี้ไม่มีหลักประกันความอยู่รอดในตัวของมันเอง ประเด็นของข้าพเจ้าไม่ได้อยู่ที่ว่า การสอนวิธีคิดที่ทำกันอยู่จะไม่ได้ผล อันที่จริงการที่เราไม่สามารถกำหนดแบบแผนของการถ่ายทอดทักษะเหล่านี้ได้ตายตัว ก็อาจแสดงว่าการสอนวิธีคิดนั้นอาจได้ผลก็ได้ แต่แม้การสอนจะได้ผลผลที่ได้ก็จะสะท้อนให้เห็นถึงการตัดสินใจโดยพลการเกี่ยวกับเป้าหมายสูงสุดของการศึกษา ซึ่งการตัดสินใจนี้ไม่คำนึงถึงความพยายามในประวัติศาสตร์ที่จะก้าวข้ามให้พ้นการรับเอาตำนานและลัทธิพิธีจากอดีตมาใช้โดยไม่นำมาไตร่ตรองให้ถี่ถ้วนก่อน

ทฤษฎีว่าด้วยความคิดเชิงวิจารณ์ที่สนใจประเด็นทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และลักษณะที่เป็นการโต้แย้งกันไปมา จะเป็นทฤษฎีที่ให้มากกว่าเพียงแค่การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาตามแบบแผน ประเพณีของการคิดเชิงวิจารณ์รวมเอาหลักการของความเป็นไทแก่ตัวอย่างสมบูรณ์ของปัจเจกชนเป็นส่วนสำคัญ ซึ่งหลักการนี้เป็นมาตรการในการวัดประสิทธิผลของสถาบันการศึกษาในการปลูกฝังแนวคิดและวัฒนธรรมของอิสรชน อันเป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับเสรีภาพของ

สังคมและของปัจเจกชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้นๆ เนื้อความนี้เป็นข้อเสนอของจอห์น สจวร์ต มิลล์ ตลอดอายุขัยของเขา มิลล์ได้เสนอทฤษฎีที่ครบถ้วนสมบูรณ์เกี่ยวกับความคิดเชิงวิจารณ์และการให้อำนาจแก่ปัจเจกชน ซึ่งประเด็นเหล่านี้ไม่ได้ความสนใจจากความพยายามในปัจจุบันที่จะหามาตรการและหลักการเกี่ยวกับความคิดเชิงวิจารณ์ที่ทำกันอยู่ในสถาบันการศึกษาต่างๆ รวมทั้งขบวนการ ‘ความคิดเชิงวิจารณ์’ ที่ทำกันอยู่ในเวลานี้²²

²²“Critical thinking, in any educationally meaningful sense, must be understood in historical and philosophical terms as exfoliations of a universal potential of language and social conditions of heightened dialogue and controversy. Its evolution has depended on institutionalised recognition of an individual right of inquiry and criticism which has clear democratic and libertarian implications. All human societies have displayed impressive problem solving abilities. Indeed, language and thought, even perception, are criteriologically. But the very universality of these abilities means that they do not help us to discriminate between different manifestations of human intelligence in a manner consistent with the identification of critical thinking as a significant educational desideratum. In this sense, it must be understood as specific to an historically limited range of cultures, none of which have enjoyed automatic guarantees of sustainability. My case is not that ‘thinking skills’ programmes will necessarily fail to produce results, though the notorious elusiveness of skill-transfer suggests that they may. Even if they succeed, the results will reflect arbitrary decisions about educational purpose which pay scant respect to the historical effort to transcend passive assimilation of traditional myth and dogma.

A theory of critical thinking which takes account of its historical origins and dialectical character provides more than the definition of an objective within the institutional apparatus of education. The critical traditions embody a sovereign principle, a criterion of the effectiveness of educational institutions to represent that legacy and the personal and social liberties in which they are enmeshed. This was the message articulated by John Stuart Mill throughout his lifetime; a comprehensive theory of critical thinking, liberation and personal empowerment, comprehensively overlooked in the present scramble for higher education standards and, indeed, by the present ‘thinking skills movement.’”

Ken Brown, *Education, Culture and Critical Thinking*. (Aldershot: Ashgate, 1998), p. 2.

กล่าวโดยสรุป บรรพชนต้องการเสนอว่า การสอนวิธีคิดเชิงวิจารณ์นั้นเป็นรากฐานสำคัญของแนวความคิดที่ให้ความสำคัญแก่อิสรภาพของปัจเจกชน ความคิดเชิงวิจารณ์มีความสำคัญในแง่ของการทำให้ปัจเจกชนสามารถปกครองตัวเองและดำรงอยู่ได้ในสังคมประชาธิปไตยที่เน้นการเคารพสิทธิส่วนบุคคล ดังนั้นบรรพชนกับมิลล์จึงเห็นพ้องต้องกันว่า ความคิดเชิงวิจารณ์มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อประชาธิปไตย และเนื่องจากประชาธิปไตยเป็นอุดมคติหลักของสังคมสมัยใหม่ ความคิดเชิงวิจารณ์จึงมีความสำคัญในแง่นี้ ความสำคัญนี้มีได้หมายถึงการใช้ความคิดเชิงวิจารณ์ในการสร้างผลิตภาพหรือสร้างความเข้มแข็งให้แก่รัฐในแง่เศรษฐกิจหรือแง่อื่น ๆ แต่หมายถึงการให้ความสำคัญแก่ปัจเจกชน ซึ่งต้องต่อสู้กับแรงต้านหรือแรงผลักดันจากสังคมหรือส่วนรวมเสมอ แนวคิดทำนองนี้เป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นลักษณะแนวคิดของมิลล์ ซึ่งเชื่อมั่นในปัจเจกชนนิยม

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเห็นได้ชัดว่าในสายตาของบรรพชนและมิลล์ ความคิดเชิงวิจารณ์เป็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมตะวันตกสมัยใหม่ ที่เน้นหนักในสิทธิอำนาจของปัจเจกชน ดังนั้นความคิดเชิงวิจารณ์เป็นลักษณะเฉพาะของความคิดแบบตะวันตก ซึ่งได้รับมรดกนี้มาจากกรีกโบราณอีกทอดหนึ่ง วัฒนธรรมใด ๆ ที่พยายามปรับเปลี่ยนตนเองให้มีความคิดเชิงวิจารณ์ก็ย่อมกลายเป็นเหมือนกับวัฒนธรรมตะวันตกไปโดยอัตโนมัติ การอ้างเหตุผลเช่นนี้จะสมเหตุสมผลได้ก็ต่อเมื่อเป็นความจริงที่ว่า ลักษณะปัจเจกชนนิยมและเสรีนิยมที่มิลล์กล่าวถึงนั้นเป็นเรื่องของวัฒนธรรมตะวันตกเท่านั้น เป็นเสมือนลักษณะที่นิยามความเป็นวัฒนธรรมตะวันตก เช่นเดียวกับลักษณะรูปทรงที่ประกอบด้วยด้านสามด้านเป็นลักษณะที่นิยามความเป็นสามเหลี่ยม แนวคิดเช่นนี้ก็เชื่อว่าไม่มีใครเห็นด้วยในวัฒนธรรมตะวันออก ซึ่งมักถือกันว่ามีลักษณะความคิดที่ตรงกันข้ามหรือเป็นปฏิปักษ์กับเสรีนิยมและปัจเจกชนนิยมแบบของตะวันตก ผู้นำโลกตะวันออกหลายท่านเน้นย้ำว่า ลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมเอเชียก็คือ การให้คุณค่าเชิงลบแก่เสรีนิยมและปัจเจกชนนิยม วัฒนธรรมตะวันออกถือว่า ส่วนตัวต้องมาหลังส่วนรวม การให้ความสำคัญอย่างมากต่อปัจเจกชน การเคารพสิทธิส่วนบุคคลและให้ความสำคัญแก่สิทธินี้เป็นอันดับแรก ทำให้ปัจเจกชนขาดความเชื่อมโยงผูกพันกับสังคมและชุมชนที่ตนดำรงอยู่ และยังเป็นต้นเหตุของปัญหาสังคมต่าง ๆ ที่สังคมตะวันตกเผชิญอยู่ เช่นการหย่าร้าง ครอบครัวแตกแยก ฯลฯ ความคิดเช่นนี้ล้วนมีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อร่วมกันกับมิลล์และบรรพชนที่ว่า เสรีนิยมและปัจเจกชนนิยมเป็นเรื่องเฉพาะของตะวันตกทั้งสิ้น

แต่จากผลการศึกษาประเพณีความคิดของอินเดียและจีนในหัวข้อก่อนหน้านี้ เราจะพบว่าวัฒนธรรมทั้งสองต่างก็มีประเพณีที่เน้นความสำคัญของการอ้างเหตุผลและตรรกวิทยา ซึ่งเป็นหัวใจของความคิดเชิงวิจารณ์ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่แตกต่างกันเป็นอันมากระหว่างปัจเจกชนนิยมและเสรีนิยม กับประเพณีทางตรรกวิทยาของอินเดียและจีนก็คือ อย่างแรกเป็นผลพวงของอารยธรรมสมัยใหม่ ของโลกอุตสาหกรรม ส่วนอย่างหลังเป็นส่วนประกอบของอารยธรรมก่อนสมัยใหม่หรืออารยธรรมของศาสนา ไม่ว่าจะเป็นศาสนาพุทธในกรณีของอินเดีย หรือศาสนาเต๋าในจีน ที่นี้ปัญหาก็คือว่า ความคิดเชิงวิจารณ์มีความสัมพันธ์เพียงใดกับเสรีนิยมและปัจเจกชนนิยม บรรพชนกับมิลล์เชื่อว่า ทั้งคู่แยกจากกันไม่ออก แต่ถ้าเรายอมรับว่าหัวใจของความคิดเชิง

วิจารณ์คือการอ้างเหตุผลและหลักตรรกวิทยา แนวคิดที่ถือว่าเสรีนิยมผูกติดอยู่กับความคิดเชิงวิจารณ์จึงไม่จำเป็นต้องเป็นจริงในทุกกรณี โลกปัจจุบันอาจมีความจำเป็นที่จะต้องเน้นหนักเรื่องเสรีนิยมกับปัจเจกชนนิยมมากกว่าในอดีต เพราะผู้คนในโลกปัจจุบันให้คุณค่าแก่สิ่งที่เป็นผลพวงของลัทธิทั้งสองนี้ เช่นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยความคิดริเริ่มส่วนบุคคล มากกว่าการตัดสินใจในระดับชุมชน แต่นั่นมิได้หมายความว่าความคิดเชิงวิจารณ์ในตัวของมันเอง มีความสัมพันธ์กับเสรีนิยมอย่างแยกออกจากกันไม่ได้

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่มิลล์ถือว่าความคิดเชิงวิจารณ์ผูกพันกับเสรีนิยมและปัจเจกชนนิยมนั้น เป็นเพราะว่าเขาเชื่อมั่นในระบบคุณค่าแบบหนึ่ง ส่วนประเพณีทางตรรกวิทยาแบบของธรรมกัรติ หรือคองซุนลุนั้น เน้นหนักที่การใช้เหตุผลเพื่อประโยชน์ทางศาสนามากกว่า อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งก็คือว่า มิลล์เชื่ออีกว่า ความคิดเชิงวิจารณ์และเสรีนิยมนี้เป็นมรดกของอารยธรรมตะวันตก และเป็นผลผลิตของอารยธรรมนี้เท่านั้น ดังนั้นบราวน์จึงเสนอว่า “ความคิดเชิงวิจารณ์ต้องอยู่ภายในกรอบทางวัฒนธรรมอันจำกัด ซึ่งวัฒนธรรมเหล่านี้ไม่มีหลักประกันความอยู่รอดในตัวของมันเอง” ความหมายของบราวน์ก็คือว่าความคิดเชิงวิจารณ์ (ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับเสรีนิยม) ไม่สามารถเป็นไปได้ในอารยธรรมอื่น ๆ ที่ไม่ให้คุณค่าแก่การเคารพสิทธิส่วนบุคคล และการขัดแย้งกันระหว่างปัจเจกชนกับรัฐหรือชุมชน ดังนั้นความคิดเชิงวิจารณ์จึง “อยู่ภายในกรอบทางวัฒนธรรมอันจำกัด” เพราะเขาดูจะเชื่อว่า มีแต่เพียงอารยธรรมตะวันตกเท่านั้น ที่ให้คุณค่าแก่ปัจเจกชนเช่นนี้ นอกจากนี้อารยธรรมตะวันตกยัง “ไม่มีหลักประกันความอยู่รอดในตัวของมันเอง” เพราะวาระบบคุณค่าของอารยธรรมตะวันตกนั้นไม่ใช่สภาพตามธรรมชาติของมนุษย์ หรือไม่ใช่สิ่งที่จะต้องเป็นเช่นนั้นอยู่แล้วไม่ว่ามนุษย์จะดำรงตนอยู่แบบใด หรือภายใต้วัฒนธรรมแบบใด ตรงกันข้าม ความคิดเชิงวิจารณ์และเสรีนิยมเป็นสิ่งที่อาจเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ

การผูกแนวคิดแบบเสรีนิยมและความคิดเชิงวิจารณ์ไว้กับอารยธรรมตะวันตกเช่นนี้จะสมเหตุสมผลได้ก็ต่อเมื่อตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่า แต่ละอารยธรรมหรือวัฒนธรรมมีสิ่งทีเรียกว่า *สาร์ตอะ* ของวัฒนธรรมนั้นๆ *สาร์ตอะ* ของอารยธรรมหรือวัฒนธรรมใด ๆ ก็คืออะไรก็ตามที่กำหนดเอกลักษณ์ของอารยธรรมหรือวัฒนธรรมนั้นๆ ตลอดจนสภาวะต่างๆที่ทำให้อารยธรรมนั้นๆ แตกต่างจากอารยธรรมหรือวัฒนธรรมอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น *สาร์ตอะ* ของวัฒนธรรมไทยอาจอยู่ที่การ “ไปลามาไหว้” หรือ “เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด” อะไรทำนองนี้ ดังนั้นเมื่อบราวน์เสนอว่า ความคิดเชิงวิจารณ์เป็นไปได้ในอารยธรรมตะวันตกเท่านั้น จึงเท่ากับเสนอว่า ส่วนหนึ่งของ*สาร์ตอะ* ของอารยธรรมหรือวัฒนธรรมตะวันตกก็คือความคิดเชิงวิจารณ์

อย่างไรก็ตาม เราคงต้องสำนึกว่า การอ้างเหตุผลเกี่ยวกับ*สาร์ตอะ* นั้นมีปัญหามาก และมีเหตุผลหลายประการที่แสดงว่า*สาร์ตอะ* นั้นไม่มีอยู่จริง ประการหนึ่งก็คือว่า สิ่งต่างๆในธรรมชาตินั้นมีลักษณะสั่นไหวไปมา เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา การที่สิ่งหนึ่งจะมี*สาร์ตอะ* ได้นั้นจำเป็นที่ว่าสิ่งนั้นต้องมีธรรมชาติหรือแก่นของความเป็นสิ่งนั้นที่มีความเป็นอยู่อย่างถาวรหรือพุดง่าย ก็คือเป็นจริงเสียยิ่งกว่าวัตถุในธรรมชาติใดๆ แต่ประสบการณ์ของปรัชญาบอกว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงมโนทัศน์ที่สร้างขึ้นมาใช้ประโยชน์บางอย่าง เช่นช่วยให้การ

ทำความเข้าใจธรรมชาติได้ง่ายขึ้น หรือสร้างทฤษฎีที่มีหลักการรองรับ หาใช้สิ่งที่มีอยู่จริงโดยไม่อาศัยมนุษย์ที่เข้าไปสร้างขึ้นมาแต่ประการใดไม่ ตัวอย่างเช่น กีฬาฟุตบอล ซึ่งเป็นการละเล่นชนิดหนึ่งและมองได้ว่ามี “สารัตถะ” อยู่ที่กฎกติกาต่างๆที่กำหนดว่ากีฬาประเภทนี้เล่นอย่างไร ต่างจากกีฬาประเภทอื่น เช่นรักบี้ หรืออเมริกันฟุตบอลอย่างไร กฎเกณฑ์เหล่านี้ก็มิได้มีมาอยู่เดิมในธรรมชาติ หากเป็นกฎที่มนุษย์สร้างขึ้น คือเมื่อมนุษย์เห็นว่าการเตะลูกบอลไปมาเป็นเรื่องสนุก ก็กำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นเพื่อให้เข้าใจตรงกันสามารถเล่นด้วยกันได้ ดังนั้นถ้ากีฬาฟุตบอลจะมีสารัตถะใดๆ ก็คือกฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้ และเนื่องจาก “สารัตถะ” ดังกล่าวเป็นสิ่งที่สร้างขึ้น ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับมนุษย์ และถ้าองค์กรที่บริหารกีฬาฟุตบอล (องค์การ FIFA) เกิดประกาศเปลี่ยนแปลงกติกาของฟุตบอลไป กีฬาชนิดนี้ก็เปลี่ยนรูปร่างไปไม่มากก็น้อย และในแง่หนึ่งก็พูดไม่ได้ว่าเป็นกีฬาเดียวกันกับฟุตบอลก่อนที่จะมีการเปลี่ยนกติกา เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจึงเห็นว่าสารัตถะเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามแต่ผู้ที่กำหนด ‘กติกา’ หรือหลักเกณฑ์การทำงานหรือการอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมหรือชุมชน และความคิดดั้งเดิมของคนโบราณว่าแต่ละสิ่งมีสารัตถะประจำตัวที่กำหนดความเป็นสิ่งนั้นเสมอไป ก็ใช้ได้แต่เพียงสิ่งที่สมมติหรือสร้างให้เป็นเช่นนั้นเท่านั้น เช่นรูปทรงเรขาคณิต แต่ใช้ไม่ได้กับวัฒนธรรมชาติทั่วไป และที่สำคัญก็คือเนื่องจากวัฒนธรรมหรืออารยธรรมย่อมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น สิ่งที่เขาเชื่อว่าเป็นสารัตถะของวัฒนธรรมหรือชุมชนนั้นๆ ก็ย่อมไม่ใช่อะไรที่แข็งที่ตายตัว แต่ย่อมขึ้นอยู่กับว่าผู้คนที่ประกอบกันขึ้นเป็นวัฒนธรรมนั้นๆ จะอยากให้เห็นหน้าตาของวัฒนธรรมของตนเป็นอย่างไรต่อไป วัฒนธรรมไทยในสมัยหนึ่ง (เช่นสมัยสุโขทัย) อาจไม่เหมือนกับในอีกสมัยหนึ่ง (เช่นสมัยปัจจุบัน) แต่ก็ยังยอมรับกันว่าเป็นวัฒนธรรมไทยทั้งคู่ นอกจากนี้การบอกว่าสิ่งสองสิ่งใดๆ เหมือนกันหรือต่างกันนั้น จะต้องมีการกำหนดไว้ก่อนเสมอว่า เหมือนหรือต่างกันในด้านใด เช่นบอกว่าลูกฟุตบอลกับลูกรักบี้เหมือนกัน ก็ต้องกำหนดว่าเหมือนกันในแง่ทำด้วยหนังเป่าลมเหมือนกัน ใช้เล่นในเกมส์กีฬาเหมือนกัน ฯลฯ ส่วนถ้าจะบอกว่าต่างกัน ก็ต้องกำหนดว่าด้านใดเช่นเดียวกัน เช่นด้านรูปร่างที่ลูกฟุตบอลมีลักษณะกลม ส่วนลูกรักบี้มีลักษณะเรียวยาวเหมือนลูกหน้าเลียบ เป็นต้น ตัวอย่างนี้ชี้ให้เห็นว่า เนื่องจากวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา การบอกว่าวัฒนธรรมในขณะนี้เหมือนหรือต่างกับในอดีต ก็ต้องบอกไว้ก่อนเสมอว่าเหมือนหรือต่างในด้านใด ยิ่งไปกว่านั้น การกำหนดเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมก็จึงต้องมีการกำหนดก่อนเช่นเดียวกันว่า จะกำหนดเอกลักษณ์ในด้านใด

เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้อสรุปที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อเขียนของบราวน์ที่ยกมาอ้างข้างต้น ก็คือการที่บราวน์หรือมิลล์ถือว่า ความคิดเชิงวิจารณ์และแนวคิดแบบเสรีนิยมและปัจเจกชนนิยมเป็นของโลกตะวันตกแต่เพียงฝ่ายเดียวนั้น ออกจะไม่ถูกต้อง ทั้งนี้ได้หมายความว่าปัจเจกชนนิยมหรือเสรีนิยมเป็นของไทยมาตั้งแต่ต้น หากหมายความว่า ปัจเจกชนนิยมหรือเสรีนิยม หรือความคิดเชิงวิจารณ์ที่บราวน์กับมิลล์ถือว่าแยกไม่ออกจากลัทธิทั้งสองนี้นั้น อาจเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยก็ได้ หากคนไทยประสงค์เช่นนั้น

ความคิดเชิงวิจารณ์เข้าข้างวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งหรือไม่?

ริชาร์ด เอนนิส ซึ่งเป็นนักทฤษฎีความคิดเชิงวิจารณ์ที่มีชื่อเสียงผู้หนึ่ง ได้เสนอเหตุผลไว้ในวารสาร *Teaching Philosophy* ความสรุปว่า การสอนความคิดเชิงวิจารณ์ไม่ได้เข้าข้างหรือไม่ลำเอียงไปทางวัฒนธรรมหนึ่งวัฒนธรรมใด โดยเฉพาะวัฒนธรรมตะวันตก ในบทความฉบับนี้เอนนิสได้ให้คำจำกัดความของมโนทัศน์ 'ความคิดเชิงวิจารณ์' ไว้อย่างละเอียดลออ พอจะยกมาเป็นสังเขปได้ดังนี้

'ความคิดเชิงวิจารณ์' ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ โดยทั่วไปหมายความว่า ระบบการคิดที่มีเหตุผลและที่สะท้อนกลับ เพื่อมุ่งไปสู่การตัดสินใจว่าจะเชื่อหรือจะทำอะไร สิ่งเกิดว่าการเน้นหนักอยู่ที่ความมีเหตุมีผล การตัดสินใจ ความเชื่อและการกระทำในการคิดเช่นนี้ ผู้ที่คิดมีหลักการที่สามารถช่วยเขาได้ในการคิด ซึ่งหลักการเหล่านี้ประกอบด้วยทัศนคติพื้นฐานและทักษะต่างๆ ดังนี้

ทัศนคติพื้นฐาน

ผู้ที่คิดเชิงวิจารณ์ในอุดมคติ มีทัศนคติพื้นฐานว่า

1. ต้องพยายามเชื่อแต่ความจริงเท่านั้น และให้การตัดสินใจที่เกิดจากความเชื่อเหล่านี้เป็นการตัดสินใจที่ถูกต้องตามหลักการ ผู้ที่คิดเชิงวิจารณ์จะสนใจว่าจะได้มาซึ่งความจริงเท่าที่จะสามารถทำได้ ทัศนคตินี้ประกอบด้วยทัศนคติย่อยๆดังต่อไปนี้
 - ก. หาทางเลือกอื่นๆ (สมมติฐาน คำอธิบาย ข้อสรุป แผนการ แหล่งที่มา) และเปิดกว้างต่อทางเลือกเหล่านี้
 - ข. ยอมรับข้อเสนอหรือแนวความคิดใดๆก็ต่อเมื่อข้อเสนอหรือแนวคตินั้น งามอยู่บนหลักการอันถูกต้องของเหตุผลหรือตามหลักฐานข้อมูลที่มีอยู่เท่านั้น และเหตุผลหรือหลักการนี้จะต้องเปิดเผยแก่สาธารณะได้
 - ค. เป็นผู้รอบรู้ข้อมูล
 - ง. พิจารณาแนวคิดหรือความคิดเห็นของผู้อื่นที่ไม่ใช่ของตน
2. ต้องพยายามเสนอความคิดเห็นทั้งของตนและของผู้อื่นอย่างชัดเจนและอย่างจริงจัง ทัศนคตินี้ประกอบด้วยทัศนคติย่อยๆดังนี้
 - ก. มีความชัดเจนในสิ่งที่พูด เขียน หรือสื่อสารด้วยวิธีอื่น ๆ แสวงหาความแม่นยำและเที่ยงตรงในประเด็นที่สื่อสาร
 - ข. รู้จักกำหนดว่าข้อสรุปหรือประเด็นหลักของการอ้างเหตุผลหรือข้อเสนออื่น ๆ อยู่ที่ใด และพุ่งความสนใจไปที่จุดนั้น
 - ค. พยายามเสนอเหตุผล
 - ง. ให้ความสนใจแก่สถานการณ์แวดล้อมทั้งหมด

- จ. รู้ว่าความเชื่อพื้นฐานของตนเองมีอะไรบ้าง
3. ต้องให้ความสำคัญแก่ศักดิ์ศรีและคุณค่าของคนทุกคน ทักษะน้อยๆ มีดังนี้
- ก. ค้นหาและสนใจฟังทักษะและเหตุผลของผู้อื่น
 - ข. หลีกเลี่ยงการข่มขู่หรือทำให้ผู้อื่นสับสน ไม่ใช้ความสามารถในการคิดเชิงวิจารณ์ของตนเพื่อทำร้ายผู้อื่น ให้ความสนใจแก่ระดับความสามารถในการคิดเชิงวิจารณ์และระดับความเข้าใจของผู้อื่น
 - ค. ใส่ใจในความทุกข์สุขของผู้อื่น

ทักษะ

ทักษะต่างๆของการคิดเชิงวิจารณ์มีดังต่อไปนี้

1. รู้จักจับประเด็นหลัก
2. รู้จักวิเคราะห์การอ้างเหตุผล
3. รู้จักถามและตอบคำถามที่มีเนื้อหาเชิงอธิบายหรือท้าทาย
4. รู้จักนิยามศัพท์ ประเมินคำนิยามและจัดการกับความกำกวม
5. รู้จักตัดสินความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล
6. รู้จักสังเกตและตัดสินการรายงานข้อเท็จจริง
7. รู้จักแยกแยะข้ออ้างที่ละไว
8. รู้จักอ้างเหตุผลแบบนิรนัย และประเมินความน่าเชื่อถือของข้อสรุป
9. รู้จักอ้างเหตุผลแบบอุปนัย และประเมินความน่าเชื่อถือของข้อสรุป
10. รู้จักสร้างและประเมินการตัดสินเชิงคุณค่า
11. รู้จักพิจารณาและอ้างเหตุผลหาข้อสรุปจากข้ออ้างหรือข้อเสนออื่นใดที่ตนเองไม่เห็นด้วยหรือสงสัยว่าเป็นจริงหรือไม่ โดยไม่ให้การไม่เห็นด้วยดังกล่าวนั้นมาอยู่เกี่ยวกับการอ้างเหตุผลหาข้อสรุปนั้น (การอ้างเหตุผลเชิงสมมติ)
12. รู้จักรวบรวมทักษะรวมทั้งทัศนคติพื้นฐานอื่น ๆ เพื่อใช้ในการอ้างเหตุผลของตน
13. รู้จักดำเนินการอ้างเหตุผลอย่างเป็นระเบียบและเหมาะสมแก่สถานการณ์
14. รู้จักว่าผู้อื่นมีความรู้สึก และระดับความรู้เท่าใด
15. รู้จักใช้กลวิธีทางการถกเถียงและวาทวิทยาในการอภิปรายและเสนอความคิดเห็น ไม่ว่าจะเห็นปากเปล่าหรือลายลักษณ์อักษร รวมทั้งรู้จักใช้มโนทัศน์ “การทิ้งเหตุผล” ได้อย่างถูกต้อง

เอนนิสพยายามชี้แจงว่าแนวคิดเกี่ยวกับความคิดเชิงวิจารณ์ดังที่เสนอมานี้ ไม่มีลักษณะที่ขึ้นกับวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง หากเป็นลักษณะสากลของมนุษย์ ตัวอย่างหนึ่งในการอ้างเหตุผลของเขาก็คือว่า คนเผ่าอินนูอิตในแคนาดาจะรู้สึกโกรธเคืองถ้ามีผู้ถามว่า ที่ตนคิด

เช่นนั้นเป็นเพราะอะไร ทั้งนี้เพราะชนเผ่านี้มีวัฒนธรรมไม่เปิดเผยความในใจให้ใครรู้²³ ดังนั้นวัฒนธรรมของชนเผ่าอินนูอิตจึงดูเหมือนว่าจะขัดกับทัศนคติพื้นฐานข้อ 1 ข. ที่กำหนดให้ผู้ที่เชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งต้องแสดงเหตุผลที่ทำให้ตนเชื่อเช่นนั้นออกมาให้รับรู้ อย่างไรก็ตาม ในประเด็นนี้เอนนิสเสนอว่า เพื่อรักษาวัฒนธรรมของชนเผ่าอินนูอิตเอาไว้ ควรจะต้องแยกระหว่างการสนับสนุนให้ชนเผ่าอินนูอิตทุกคนคิดเชิงวิจารณ์เป็น กับ การกำหนดให้ความคิดเชิงวิจารณ์เป็นเป้าหมายหรือเป็นอุดมคติสำหรับสถานการณ์ที่จำเป็นจะต้องใช้ความคิดเชิงวิจารณ์ แต่ไม่จำเป็นต้องให้ทุกคนคิดเชิงวิจารณ์²⁴ อย่างไรก็ตามข้อเสนอนี้ก็ดูจะยังไม่แก้ปัญหาสำคัญคือ การกำหนดให้ทุกคนที่เชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งต้องเปิดเผยเหตุผลหรือหลักฐานที่ทำให้ตนเชื่อเช่นนั้นนี้เป็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งใช่หรือไม่ ตัวอย่างของชนเผ่าอินนูอิตดูจะทำให้เชื่อเช่นนั้น การที่เอนนิสเสนอให้แยกการปฏิบัติจริงกับอุดมคติของการคิดเชิงวิจารณ์นั้นดูจะเป็นเพียงชะลอเวลาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเท่านั้น ถ้าเราถือว่าวัฒนธรรมของชาวอินนูอิตต่อต้านประเด็นสำคัญประการนี้ของการคิดเชิงวิจารณ์ เราดูจะต้องยอมรับว่า ความคิดเชิงวิจารณ์นั้นเป็นเรื่องเฉพาะของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง อย่างน้อยก็ไม่ใช่เรื่องของวัฒนธรรมของชนเผ่าอินนูอิต

อย่างไรก็ตาม การถือว่าอาจมีวัฒนธรรมหนึ่งที่ไม่ยอมรับความคิดเชิงวิจารณ์เลยนั้น ออกจะเป็นเรื่องเหลือเชื่อ ทั้งนี้ก็เพราะว่าความคิดเชิงวิจารณ์หรือการใช้เหตุผลนั้นเป็นรากฐานของการที่มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ แม้แต่ชาวอินนูอิตเองก็ต้องมีระบบการใช้เหตุผลที่ใช้การได้ เพราะมิฉะนั้นการทำกิจกรรมต่างๆ ที่จำเป็นต่อการยังชีพก็ไม่สามารถทำได้ ดังนั้นชาวอินนูอิตที่ล่าแมวน้ำ ต้องใช้ความคิดเชิงวิจารณ์เพื่อหาข้อสรุปว่า ถ้าแมวน้ำจำเป็นต้องโผล่ขึ้นมาหายใจ (ซึ่งพวกเขาเรื่องนี้เป็นอย่างดี) และเมื่อไม่กี่นาทีมานี้เห็นแมวน้ำจำนวนหนึ่งโผล่ลงใต้น้ำแข็งไป และในบริเวณนี้ไม่มีที่ให้แมวน้ำโผล่มาหายใจได้อีกนอกจากที่รูน้ำแข็งรูนี้ ดังนั้น แมวน้ำต้องโผล่ขึ้นมาหายใจที่รูนี้ และชาวอินนูอิตก็ตัดสินใจรอล่าแมวน้ำที่รูดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการอ้างเหตุผลนี้ถูกต้องตามหลักตรรกวิทยาอย่างสมบูรณ์ อาจกล่าวได้ว่าชาวอินนูอิตก็สามารถเป็นนักตรรกวิทยาได้ ถ้าพวกเขาเปลี่ยนจากการคิดเรื่องแมวน้ำ มาเป็นการคิดเกี่ยวกับการคิดของตนเอง ส่วนประเด็นเรื่องชาวอินนูอิตไม่พอใจที่มีใครมาถามเกี่ยวกับสิ่งภายในใจของตน เช่นเหตุผลที่ตนใช้ในการตัดสินใจเชื่ออะไรบางอย่างนั้น ถ้าพิจารณาให้ถี่ถ้วนอาจพบว่า ไม่จำเป็นต้องเป็นเช่นนั้น การไม่พอใจเมื่อถูกถามเกี่ยวกับความในใจไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการมีหรือการไม่มีความคิดเชิงวิจารณ์ เมื่อชาวอินนูอิตผู้หนึ่งใช้การอ้างเหตุผลข้างต้นเพื่อล่าแมวน้ำ เขาไม่จำเป็นต้องเล่าให้ใครฟังว่าเหตุผลของเขาในการที่นั่งรอแมวน้ำอยู่ที่ตรงนี้คืออะไร ประเด็นหลักคือเหตุผลดังกล่าวเป็นเหตุผลที่เขาใช้ในการตัดสินใจเช่นนั้น นอกจากนี้เขาก็กังไม่จำเป็นต้องคิดเกี่ยวกับการคิดของเขาเลยก็ได้ เขาเพียงแต่คิดว่าล่าแมวน้ำได้อย่างไร โดยที่ไม่ต้องคิดถึงกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่สอนกัน

²³Richard Ennis, "Is Critical Thinking Culturally Biased?" *Teaching Philosophy* 21.1 (March 1998): 15-33, p. 19.

²⁴*Ibid.*, p. 20.

ในวิชาตรรกวิทยา อันที่จริงการถือว่าชาวอินนูอิตต้องรู้กฎเกณฑ์ทางตรรกวิทยาก็ไม่ยุติธรรม เพราะเป็นไปได้มากกว่าเขาจะไม่เคยเรียนวิชานี้ เขาอาจตัดสินใจนั่งรออยู่ที่รูน้ำแข็งนี้โดยสัญชาตญาณก็ได้ กล่าวคือไม่ได้คิดว่าเหตุใดต้องมานั่งตรงนี้ แต่จากประสบการณ์การล่าแมวน้ำทำให้เขามานั่งอยู่ตรงนี้โดยไม่จำเป็นต้องพูดกับตนเองในใจว่าทำไมถึงต้องมานั่งอยู่ตรงนี้

ถ้าเป็นเช่นนี้ได้จริง ก็ย่อมแสดงว่า การคิดเชิงวิจารณ์นั้นเป็นคนละเรื่องกับการคิดกับตัวเองว่าเหตุผลที่ตนเองใช้ในการตัดสินใจนั้นเป็นอย่างไร ดังนั้นรายการของอุดมคติของความคิดเชิงวิจารณ์ของเอนนิสกีมีช่องให้วิพากษ์วิจารณ์ได้ ในการใช้เหตุผลของผู้คนส่วนใหญ่ ไม่จำเป็นว่าผู้ที่ “ใช้เหตุผล” นั้นจะต้องคิดเกี่ยวกับการคิดของตนเองทุกครั้งไป อันที่จริงการทำเช่นนั้นตลอดเวลาอาจไม่เป็นผลดีทางวิวัฒนาการ เพราะถ้ามีความเร่งรีบที่จะต้องตัดสินใจ เช่นมีเสือวิ่งไล่มา ถ้าใครคนหนึ่งมีมาใช้หลักการทางตรรกวิทยามาคิดหาเหตุผลว่า จะหนีไปทางไหนดี หรือแม้แต่ว่าควรหนีดีหรือไม่ เพราะเหตุใด มนุษย์ที่คิดเช่นนี้ย่อมไม่อยู่รอดมาสืบเผ่าพันธุ์ต่อไป ไม่เหมือนกับมนุษย์ที่เป็นบรรพบุรุษของเรา ที่ตัดสินใจไปเลย ไม่มาคิดถึงระเบียบหรือกระบวนการคิดของตนเองในขณะที่ต้องรีบตัดสินใจ

นอกจากนี้การกำหนดว่าทุกคนที่เชื่อหรือตัดสินใจจะต้องบอกเหตุผลของตนเองได้ในทุกกรณีนั้น ก็ไม่จำเป็นว่าต้องเป็นลักษณะเฉพาะของการคิดเชิงวิจารณ์เสมอไป การตัดสินใจหรือการเชื่ออะไรสักอย่างหนึ่งนั้น อาจดูได้จากพฤติกรรมของผู้ที่ตัดสินใจหรือผู้ที่เชื่อนั้น ๆ โดยไม่จำเป็นต้องไปล่วงรู้ไว้ในใจของผู้นั้นเป็นอย่างไร ตัวอย่างเช่นชาวอินนูอิตที่ตัดสินใจนั่งรอแมวน้ำอยู่ที่ยูน้ำแข็งนั้น เราที่สังเกตการกระทำของเราจะรู้ได้ทันทีว่าเขามีเหตุผลอย่างไรในการเลือกนั่งรออยู่ตรงนั้น โดยที่เราไม่จำเป็นต้องไปถามเขาเลยว่า เหตุใดเขาถึงทำเช่นนั้น เราเพียงแต่สังเกตว่าก่อนที่เขาจะไปในที่นั้น มีแมวน้ำกระโดดลงน้ำไป และเขาได้เดินทางไปยังยูน้ำแข็งนี้ด้วยเจตนาจะล่าแมวน้ำ เรารู้อันนี้ก็เพราะเขาทำเช่นนั้นเป็นปกติธรรมดา และเราอาจมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอินนูอิตพอที่จะแน่ใจได้ว่า ที่เขาเดินไปยังยูน้ำแข็งนั้นก็ด้วยเจตนาจะล่าแมวน้ำ เราอาจจะรอดูเพื่อพิสูจน์สมมติฐานของเราก็ได้ว่า ชาวอินนูอิตผู้นี้เดินทางกลับบ้านโดยมีซากแมวน้ำติดตัวไปด้วยหรือไม่ ประเด็นสำคัญก็คือ ถ้าเราสามารถรู้ได้ว่าชาวอินนูอิตมีเจตนาอย่างไรโดยไม่ต้องไปถามความในใจของเขา เราก็ย่อมรู้ถึงเหตุผลในการตัดสินใจหรือแม้แต่เหตุผลในการที่เขา “เชื่อ” อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่เราเพียงแต่สังเกตพฤติกรรมของเขาเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้การถามความในใจก็ย่อมไม่ใช่สิ่งจำเป็นต่อการคิดเชิงวิจารณ์ ทั้งนี้เราต้องแยกแยะระหว่างความในใจของใครคนหนึ่ง กับตัวหลักการของเหตุผล อย่างแรกเป็นอัตวิสัย ซึ่งอาจไม่จำเป็นต่อการเป็นผู้มีเหตุผล ส่วนอย่างหลังเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นภาววิสัย ชาวอินนูอิตที่ไปล่าแมวน้ำอาจไม่มีความในใจที่เกิดขึ้นจากการคิดเกี่ยวกับการคิดของเขา แต่เขาย่อมมีตัวหลักการเหตุผลอยู่ ที่ทำให้เขาตัดสินใจเช่นนั้น แม้ว่าเขาจะไม่ได้คิดถึงหลักการนี้ในขณะนั้นก็ตาม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตัวอย่างเรื่องชาวอินนูอิตจะแสดงให้เห็นว่า รายการความคิดเชิงวิจารณ์ของเขาอาจมีข้อบกพร่อง แต่ประเด็นหลักของเอนนิสกีเห็นได้ชัดว่าไปในทางที่ถูกต้อง นั่นคือเขาถือว่าความคิดเชิงวิจารณ์ไม่ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง กล่าวคือไม่มีวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ เช่นวัฒนธรรมตะวันตกที่ผูกขาดว่า ใครก็ตามที่คิดแบบวิพากษ์วิจารณ์ หรือมี

ทัศนคติพื้นฐานและทักษะส่วนใหญ่ตามรายการที่เอนนิสได้ให้ไว้ จะต้องกลายเป็นคิดแบบคนยุโรป หรือคนตะวันตกไป แท้จริงแล้ว ความคิดเชิงวิจารณ์จำเป็นต้องมีในทุกวัฒนธรรมและทุกสังคม ด้วยเหตุผลเกี่ยวกับความอยู่รอดดังที่ได้เสนอไปแล้ว

ชาวเอเชียคิดเป็นหรือไม่: มาห์บุบานีกับการวิพากษ์ประเพณีการคิดของชาวเอเชีย

เมื่อไม่นานมานี้ มีหนังสือเล่มหนึ่งออกวางตลาด ซึ่งก่อให้เกิดความฮือฮาในวงการวิชาการค่อนข้างมาก หนังสือเล่มนี้ได้แก่ *Can Asians Think?* ของ Kishore Mahbubani ซึ่งเป็นนักวิชาการและนักการทูตชาวสิงคโปร์²⁵ หนังสือเล่มนี้รวมเอาข้อเขียนต่างๆ ของมาห์บุบานีเข้าด้วยกัน ส่วนใหญ่เป็นข้อเขียนเกี่ยวกับบทบาทและสถานะของชนชาวเอเชียในเวทีโลก บทความที่สำคัญมากและที่รู้จักกันดีที่สุด ได้แก่ บทความชื่อเดียวกับหนังสือเล่มนี้ โดยในบทความนี้มาห์บุบานีได้ตั้งคำถามว่า ชาวเอเชียคิดเป็นหรือไม่ และได้เสนอคำตอบไว้สามประการ ได้แก่ คิดเป็น คิดไม่เป็น หรืออาจจะคิดเป็นหรือคิดไม่เป็นก็ได้ ในกรณีที่ตอบว่าคิดเป็นนั้น มาห์บุบานีเสนอว่าเนื่องจากเอเชียมีรากฐานอารยธรรมที่หยั่งรากลึกและยาวนาน และมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตน จึงปรากฏว่าชาวเอเชียควรจะคิดเป็น ส่วนในกรณีที่บอกว่าคิดไม่เป็นนั้น ก็เนื่องมาจากว่าทวีปเอเชียล้าหลังยุโรปอยู่ในปัจจุบันมากมายหลายประการ จนทำให้อาจคิดไปได้ว่าไม่ว่าจะทำอย่างไรชาวเอเชียก็จะไม่มีวันไล่ทันชาวยุโรปได้

ในบทความมาห์บุบานีมุ่งเสนอแนวคิดที่ว่า คำตอบของคำถามว่าชาวเอเชียคิดเป็นหรือไม่ นั้น ควรจะตอบว่าอาจจะคิดเป็นหรือไม่เป็นก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่ว่าชาวเอเชียนั้นสามารถแสวงหาแนวทางการพัฒนาของตนเอง หรือหนทางที่จะทำให้ตนเองเป็นอิสระจากการครอบงำของโลกตะวันตกได้หรือไม่ อย่างไร มาห์บุบานียกตัวอย่างวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นเมื่อกลางปี พ.ศ. 2540 ที่ผ่านมา โดยกล่าวว่าในระยะหลายปีก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจนั้น ประเทศต่างๆ ในทวีปเอเชียที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจของตนอย่างขนานใหญ่ ต่างเชื่อมั่นว่าตนจะประสบความสำเร็จเทียบเท่าประเทศที่พัฒนาแล้วของตะวันตกได้ แต่เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจขึ้น ความเชื่อดังกล่าวนี้ก็ถูกสั่นคลอนอย่างรุนแรง ก่อนที่จะเกิดวิกฤตเศรษฐกิจนั้นหลายฝ่ายเชื่อว่า ที่ประเทศในเอเชียประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมากนั้น เนื่องจากมีระบบความคิดความเชื่อที่เป็นของตนเอง เช่นระบบคุณค่าแบบเอเชีย (Asian values) ซึ่งแตกต่างจากระบบคุณค่าของตะวันตก และเป็นระบบที่เอื้ออำนวยให้ประเทศในเอเชียประสบความสำเร็จ เนื่องจากเน้นหนักที่คุณธรรมของส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนบุคคล อย่างไรก็ตาม วิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 ได้เปลี่ยนแนวความคิดนี้ไปมาก หลายฝ่ายเริ่มเปลี่ยนความเชื่อ ไปเป็นคิดว่า แท้จริงแล้วชาวเอเชียก็มิได้มีสูตรแห่งความสำเร็จอะไร เพียงแต่กู้เงินต่างประเทศมาแล้วมาใช้จ่ายและลงทุนในกิจการที่ไม่ก่อผลผลิตและไม่ก่อประโยชน์อันใด ดังนั้นแทนที่ชาวเอเชียจะมีเคล็ดลับหรือหนทาง

²⁵Kishore Mahbubani, *Can Asians Think?* (Singapore: Time Books International, 1998).

พิเศษที่จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ก็เริ่มเกิดความเชื่อมาว่า ‘เคล็ดลับ’ ดังกล่าวนี้อีกกลับเป็น ประตูลู่สู่ความล้มเหลว การให้ความสำคัญแก่พวกพ้องและชุมชนมากกว่าผลประโยชน์ส่วนบุคคล ที่เคยเป็นลักษณะสำคัญของระบบคุณค่าของเอเชีย ที่เคยเชื่อว่าทำให้ประเทศในทวีปนี้ ประสบความสำเร็จนั้น กลับกลายเป็นระบบคุณค่าที่เปิดช่องให้มีการคดโกงกันอย่างขนานใหญ่ ในวงการธุรกิจการเงินการธนาคาร ดังเห็นได้จากการที่ผู้บริหารธนาคารเห็นแก่ “พวกพ้อง” และปล่อยเงินกู้ออกไปให้แก่พวกพ้องของตนอย่างมหาศาล

ในความคิดของมาร์ทบูานี ชาวเอเชียจะ “คิดเป็น” ก็ต่อเมื่อสามารถหาวิธีเพื่อพ้นตัว จากวิกฤตเศรษฐกิจนี้ได้ และวิกฤตดังกล่าวก็จะเป็นดรครชนีวัดความสามารถของชาวเอเชียว่า จะ ยืนหยัดเคียงข้างประชาคมโลกต่อไปอย่างมีศักดิ์ศรีได้หรือไม่ เขากล่าวสรุปบทความของเขาไว้ ดังนี้

ศตวรรษที่ยี่สิบเอ็ดและสหัสวรรษต่อไปที่กำลังจะมาถึงนี้ เห็นได้ชัดว่าจะเป็นช่วง เวลาที่ทำทหายอย่างยิ่งต่อสังคมเอเชีย ในระยะเวลากว่าห้าร้อยปีที่ผ่านมา สังคมเอเชียได้ตกอยู่เบื้องหลังสังคมยุโรปในด้านต่างๆกัน สังคมเอเชียมีความปรารถนา อย่างแรงกล้าที่จะไล่ให้ทัน เราจะได้คำตอบที่แท้จริงของคำถามว่า “ชาวเอเชียคิด เป็นหรือไม่” เมื่อชาวเอเชียไล่ทันยุโรปได้ แต่กว่าจะถึงเวลานั้น ชาวเอเชียเองก็จะ ช่วยได้มาก เมื่อพวกเขาถามตนเองว่าเหตุใดคำถามจึงยังคงเป็นคำถามที่จำเป็น และควรที่ชาวเอเชียเองควรจะหาคำตอบ ไม่มีใครตอบคำถามนี้แทนชาวเอเชียได้²⁶

จะเห็นได้ว่า การ ‘คิดเป็น’ ของมาร์ทบูานีนั้นหมายถึงการประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจและ การสามารถไล่ทันชาติที่พัฒนาแล้วทางด้านต่างๆ เช่นวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี หรือเศรษฐกิจ แต่การพูดเช่นนี้เป็นการขยายคำว่า ‘คิดเป็น’ ออกไปไกลมาก คนที่คิดเป็นไม่จำเป็นต้องประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจเสมอไป นอกเสียจากว่า ไปนิยามคำว่า ‘คิดเป็น’ ให้มีความหมายในเชิงว่าใครที่คิดไม่เป็นย่อมไม่มีทางประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจ ถ้าเรายังคงความหมายที่ เราใช้กันอยู่ การ ‘คิดเป็น’ ย่อมหมายถึงการคิดเชิงวิจารณ์เป็น และก็นั่นเองว่าการคิดเชิง วิจารณ์นั้นดูได้ยากกว่ามีความสัมพันธ์กับการที่ประเทศหนึ่งๆจะพัฒนาขึ้นแข่งขันกับ ประเทศอื่นๆในโลกได้อย่างไร เป็นไปได้มากกว่า การ ‘คิดเป็น’ ของมาร์ทบูานีกับการคิดเชิง วิจารณ์นั้น ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกันโดยตรง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทั้งสองจะไม่เกี่ยวกับเช่นนี้ แต่ก็มีอยู่แง่หนึ่งที่อาจเกี่ยวกันได้ นั่น คือเมื่อผู้คนในสังคมมีความคิดเชิงวิจารณ์แล้ว โอกาสที่ผู้คนในสังคมนั้นจะประสบกับความ ก้าวหน้าทางเศรษฐกิจก็น่าจะมีมากกว่าผู้คนที่ไม่มี ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลง่ายๆว่า ในการทำงานร่วมกัน หรือในการทำงานกับความคิดที่เป็นนามธรรมหรือที่ซับซ้อนมากขึ้น ถ้าผู้คนไม่มีความคิด เชิงวิจารณ์ กล่าวคือไม่มีทัศนคติพื้นฐานหรือทักษะส่วนใหญ่ดังที่เอนนิสได้ยกมาข้างต้น ก็มองไม่

²⁶Ibid., pp. 32-33.

เห็นว่าผู้คนเหล่านั้นจะทำงานกับความคิดนามธรรมเหล่านั้นได้อย่างไร คนเผ่าอินนูอิตอาจไม่จำเป็นต้องทำงานกับความคิดที่ซับซ้อน ดังนั้นจึงอาจไม่จำเป็นต้องเปิดเผยเหตุผลส่วนตัวในการเชื่อหรือตัดสินใจให้ใครรู้ แต่ถ้าเรื่องไม่ใช่เรื่องของแม่น้ำ แต่เป็นการก่อสร้างงานยาก ๆ ที่ต้องอาศัยความรู้ทางวิศวกรรมและคณิตศาสตร์ระดับสูง การที่คน ๆ หนึ่งจะเชื่ออย่างหนึ่งแล้วไม่ยอมเปิดเผยว่าเหตุใดจึงเชื่อเช่นนั้นก็ย่อมนำไปสู่การไม่เข้าใจกัน และในท้ายที่สุดก็ย่อมทำงานกันไม่ได้

มาห์บูบानीไม่ได้ถามและตอบปัญหาสำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้ แม้ว่าบทความของเขาจะเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้โดยตรงก็ตาม เขาไม่ได้เสนอว่าการคิดเชิงวิจารณ์ หรือการ 'คิดเป็น' แบบของเขา เป็นเรื่องเฉพาะของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งหรือไม่ แต่จากการอ่านบทความของเขา ก็พอจะสรุปได้ว่า เนื่องจากในท้ายที่สุดเขาคิดว่าการที่คนเอเชียจะคิดเป็นหรือไม่เป็นนั้นขึ้นอยู่กับคนเอเชียเอง ก็ย่อมหมายความว่า การคิดเป็นหรือไม่เป็นนั้นไม่จำเป็นว่าจะต้องผูกพันกับวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งเสมอไป คนเอเชียอาจคิดเป็นก็ได้ ถ้าพวกเขาสามารถค้นหาวิธีทำเช่นนั้นได้ด้วยตัวของตัวเอง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนา ดังนั้นในสายตาของมาห์บูบानी การคิดเป็นจึงไม่จำเป็นว่าต้องเป็นเรื่องของยุโรปล้วน ๆ เท่านั้น

ความคิดเชิงวิจารณ์กับลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมไทย

การอภิปรายเท่าที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า มุมที่การแสดงว่าความคิดเชิงวิจารณ์ไม่ใช่สมบัติของอารยธรรมตะวันตกเท่านั้น แต่อาจพูดได้ว่าเป็นสมบัติร่วมของมนุษยชาติ อย่างไรก็ตาม การอภิปรายที่ผ่านมายังไม่มีการเสนอแนะอย่างเป็นระบบว่า อารยธรรมของไทยเองเข้ากันได้หรือไม่ได้กับความคิดเชิงวิจารณ์ อันที่จริงถ้าเราแสดงเหตุผลให้เห็นได้ว่า อารยธรรมตะวันออกเข้ากันได้กับความคิดเชิงวิจารณ์ เราก็ย่อมแสดงได้ว่าอารยธรรมไทยเข้ากันได้ไปโดยปริยาย ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า อารยธรรมไทยเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมตะวันออกนั่นเอง ยิ่งไปกว่านั้น การแสดงว่าความคิดเชิงวิจารณ์เป็นสมบัติร่วมของมนุษย์ ดังที่ปรากฏในกรณีของการล่าแม่น้ำ ก็ย่อมเสริมประเด็นที่ว่า ความคิดเชิงวิจารณ์นี้ก็ย่อมเป็นส่วนประกอบของอารยธรรมไทยด้วย เพราะอารยธรรมใด ๆ ก็ย่อมเป็นสมบัติของมนุษย์ทั้งสิ้น การแสดงว่าวัฒนธรรมมีลักษณะสั้นไหลไม่มีสารัดถะ ย่อมหมายความว่าความพยายามใด ๆ ที่จะหาลักษณะเฉพาะตัวของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง ในท้ายที่สุดย่อมเป็นไปไม่ได้ ลักษณะใด ๆ ที่จะมาเป็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมไทย ย่อมต้องเปลี่ยนแปลงไปและเป็นไปได้เสมอว่า ลักษณะนั้น ๆ อาจไม่ใช่ลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมไทยอีกต่อไปก็ได้ เมื่อวัฒนธรรมไทยเปลี่ยนแปลงไปก็จะเกิดลักษณะเฉพาะที่เป็นสิ่ง เฉพาะ ของยุคสมัยนั้น ๆ แต่ไม่มีลักษณะใดที่เป็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมไทยในทุกยุคทุกสมัย

ที่กล่าวมานี้ มิได้หมายความว่าวัฒนธรรมไทยจะไม่มีลักษณะใด ๆ ที่ทำให้แตกต่างจากวัฒนธรรมอื่น ๆ ในทางตรงข้าม ในแต่ละสมัย วัฒนธรรมไทยเองก็มีลักษณะเฉพาะที่ทำให้ตนเองแตกต่างจากวัฒนธรรมอื่น ๆ อยู่ตลอด เพียงแต่ว่าเราไม่สามารถกำหนดชี้ชัดไปได้ว่า มีลักษณะเฉพาะใดที่อยู่คงทนถาวรเป็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมไทยไปตลอด เมื่อเป็นเช่นนั้น

การที่เราพิจารณาลักษณะเฉพาะประการใดประการหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ก็น่าจะช่วยให้เราเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น ว่าความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมไทยเข้ากันได้อย่างไร ในการอภิปรายที่ผ่านมา เราพบว่ามึลักษณะเฉพาะบางประการของวัฒนธรรมไทย เช่น ความเชื่อเรื่องเดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด ซึ่งดูเผิน ๆ อาจจะขัดกับความคิดเชิงวิจารณ์ แต่เมื่อวิเคราะห์ลงไปให้ละเอียดถี่ถ้วนแล้วกลับไม่เป็นเช่นนั้น อย่างไรก็ตาม ถ้าเราพิจารณาถึงความคิดที่ละเอียดลึกซึ้งของวัฒนธรรมไทย เราก็น่าจะเข้าใจประเด็นนี้ได้กระจ่างยิ่งขึ้น

เพื่อทำเช่นนี้ เราจะพิจารณาหนังสือเรื่อง *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ* ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ซึ่งได้ตีพิมพ์ไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ในหนังสือนี้ได้บรรจุเอาเนื้อหาสาระที่อาจพูดได้ว่าเป็นแก่นรากของวัฒนธรรมไทยในสมัยหนึ่งได้อย่างดี และเป็นหลักฐานในเชิงประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัด ว่าวัฒนธรรมไทยเองก็มีแหล่งทรัพยากรที่เอื้อต่อความคิดเชิงวิจารณ์

หนังสือแสดงกิจจานุกิจ นับได้ว่าเป็นหนังสือในจำนวนน้อยเล่มมากๆ ของอารยธรรมไทย ซึ่งมีลักษณะอย่างชัดเจนว่ามีการอ้างเหตุผลและความคิดเชิงวิจารณ์ นักประวัติศาสตร์บางคนอาจแย้งว่า หนังสือเล่มนี้ยังไม่เป็นตัวอย่างของอารยธรรมไทยดั้งเดิมเสียทีเดียว เนื่องจากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นผู้ที่รู้จักคุ้นเคยอยู่กับฝรั่ง และได้เรียนรู้ประเพณีและขนบความคิดแบบฝรั่งมาพอสมควร²⁷ แต่ความคิดเช่นนี้ไม่ถูกต้อง เพราะการที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์รู้จักและคบค้ากับฝรั่ง ไม่ได้ทำให้ท่านมีความคิดกลายเป็นแบบฝรั่งไปด้วย เนื้อหาในหนังสือที่ท่านเขียน ซึ่งท่านได้เล่าถึงการถกเถียงเรื่องพุทธศาสนากับคริสตศาสนากับหมอสอนศาสนา เป็นประจักษ์พยานเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี²⁸ นอกจากนี้การอ้างว่า ท่านได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากฝรั่ง เพราะท่านไปได้เที่ยงกับฝรั่งด้วยตระกะและการอ้างเหตุผล ก็ไม่ถูกต้องอีกเช่นกัน เพราะความคิดเช่นนี้เท่ากับยอมรับไว้ตั้งแต่ต้นว่า ตระกะและการอ้างเหตุผลเป็นเรื่องของฝรั่งเท่านั้น ซึ่งเราเห็นกันมาในงานชิ้นนี้แล้วว่า เป็นความคิดที่ผิดพลาด

ในตอนต้นของหนังสือ มีข้อความต่อไปนี้:

ข้าพเจ้า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ... ผู้แต่งหนังสือนี้ มีความกรุณาต่อเด็ก ๆ ทั้งหลาย ที่จะสืบต่อไปภายหน้า จะได้ยินได้ฟังการต่าง ๆ หนาหูเข้า จะชักเอาปัญญาแลใจแปรปรวนไปด้วยความที่ไม่รู้อะไร ถึงจะไปเล่าเรียนหนังสืออยู่ที่วัดบ้างที่บ้านบ้าง อาจารย์สั่งสอนให้เล่าเรียนหนังสือพอรู้อ่านก็ให้อ่านหนังสือปถม ก กา แล้วก็ให้อ่านหนังสือสวดต่างๆ แล้วก็ให้อ่านเรื่องต่างๆ ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูหนังสือที่เด็กอ่าน ก็ไม่เปนประโยชน์แก่เด็กเลย แต่หนังสือปถม ก กา เปนที่พอให้

²⁷สุกิจ นิมมานเหมินท์, “คำนำหนังสือแสดงกิจจานุกิจ” ใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ*. (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ข.

²⁸เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ*, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔) โดยเฉพาะตั้งแต่หน้า ๘๔ เป็นต้นไป.

เด็กอ่านง่ายก็ได้อยู่ ถ้าเป็นหนังสือไทยๆ ที่เด็กอ่าน ก็มีแต่หนังสือการ์ตูน
 ประเล้าประโลมโดยมากกว่าหนังสือสุภาพสิต เด็กนั้นก็ไม่มีใครจะได้ปัญญาสิ่งใด
 ผู้ใหญ่จะสั่งสอนเด็กก็มีแต่คำที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นต้นว่า “จันทร์เจ้าเอ๋ย ขอเข้า
 ขอแกง ขอแหวนทองแดง ผูกมือน้องข้า” มีแต่ถ้อยคำสั่งสอนกันดั่งนี้มีหลายอย่าง
 ยกขึ้นว่าก่อเป็นสังเขป เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้ความฉลาดมาแต่เล็ก ข้าพเจ้าจึงคิด
 เรื่องราวกล่าวเหตุผลต่างๆ แก่ในทางโลกย์บ้าง ทางศาสนาบ้าง ที่มีพยานก็ชักมา
 กล่าวไว้ ที่ไม่มีพยานเป็นของที่ไม่เห็นจริงก็คัดค้านเสียบ้างว่าไว้แต่ปัญญาเด็กผู้
 เรียนหนังสืออยู่แล้ว จะได้อ่านหนังสือนี้แทนหนังสือสวดแลหนังสือเรื่องละคร เห็น
 จะเป็นประโยชน์รู้การเล็กๆน้อยๆบ้าง ถ้าเขาถามสิ่งใด เด็กทั้งหลายจะได้แก้ไขตาม
 จำนวนนี้ ว่าไว้เป็นข้อถามข้อแก้ กล่าวแต่พอจำได้ ให้ชื่อว่าหนังสือแสดงกิจ
 จานุกติย์ ถ้าท่านผู้ใดดูหนังสือนี้ เห็นผิดพลั้งประการใด ขอให้ช่วยแก้ไขให้ถูกต้อง
 ด้วย แต่พอสมควรแก่ปัญญาเด็ก ถ้าเด็กได้อ่านหนังสือนี้แล้ว อยากรู้ความให้วิ
 เสศโดยพิศดาร ก็ให้หาครูเรียนโหราศาสตร์ธรรมศาสตร์ต่างๆ ก็จะได้รู้โดยละเอียด²⁹

ลักษณะที่น่าสังเกตมากของคำขึ้นต้นหนังสือที่ยกมานี้ ได้แก่การเสนอการอ้างเหตุผลว่า เหตุใด
 ท่านจึงได้เขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้น กล่าวคือเขียนขึ้นเพื่อให้เด็กได้รับความรู้ แทนที่จะอ่านหนังสือ
 สวดหรือหนังสือประโลมโลกดั่งที่เด็กส่วนมากอ่านกันอยู่ในเวลานั้น การเช่นนี้ทำให้เด็กไทยไม่
 ได้ความฉลาด เป็นแต่อ่านหนังสือเพื่อเป็นการเล่นสนุกเท่านั้น นอกจากนี้การที่ผู้แต่งเน้นที่การ
 เขียนหนังสือเล่มนี้ในลักษณะ “ข้อถามข้อแก้” ก็แสดงว่าหนังสือเล่มนี้ประกอบไปด้วยการอ้าง
 เหตุผล เนื่องจากการ “ถาม” กับการ “แก้” นั้นเป็นลักษณะของการโต้แย้งและอ้างเหตุผล โดยมี
 ผู้ถามเสนอประเด็นในการถกเถียง และผู้แก้กล่าวแก้ประเด็นนั้นโดยยกเหตุผลมาสนับสนุน
 ลักษณะเช่นนี้มีมาแต่โบราณ นับตั้งแต่การตอบโต้กันระหว่างพระนาคเสนกับพระยามิลินท์มาแล้ว
 นับว่าเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เล็งเห็นว่า การปลูกฝัง ‘ความฉลาด’ ให้แก่เด็กนั้น จะต้องอาศัยการ
 ปลูกฝังความคิดเชิงวิจารณ์มาก่อนสิ่งอื่นๆ ทั้งนี้ก็เพราะว่า ถ้าหนังสือเล่มนี้มุ่งให้เนื้อหาความรู้
 เฉยๆ ก็ไม่จำเป็นต้องเขียนในลักษณะการถามการแก้เช่นนี้ ลักษณะอีกอย่างหนึ่งคือ ผู้เขียนบอก
 ไว้ว่า ใครที่เห็นข้อผิดพลาดของหนังสือเล่มนี้ ก็ขอให้ช่วยแก้ไขให้ด้วย ซึ่งแสดงถึงลักษณะของ
 ความคิดเชิงวิจารณ์ที่ตืออย่างชัดเจน การเสนอแก่ผู้อ่านเช่นนี้ย่อมเท่ากับว่า ผู้เขียนไม่ได้ถือว่า
 สิ่งที่ท่านเสนอเป็นความรู้ขั้นสุดท้ายที่ตะต้องไม่ได้ หรือที่แก้ไขไม่ได้ ในทางตรงข้าม การรับว่า
 สิ่งที่เสนอในหนังสืออาจมีผิดพลาด เท่ากับว่าผู้เขียนเชื่อเชิญให้ผู้อ่านมีปฏิสัมพันธ์กับหนังสือ
 เล่มนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ผู้เขียนอยากให้มีการพูดการอภิปรายเกี่ยวกับเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้
 กันต่อไป ลักษณะเช่นนี้ย่อมแสดงว่า ท่านผู้เขียนหนังสือเล่มนี้มีจิตใจกว้างขวาง ยอมรับความ
 คิดเห็นที่แตกต่างไปจากตน ลักษณะเช่นนี้ตรงกับที่เอนนิสได้เสนอไว้ข้างต้นว่า เป็นลักษณะหนึ่ง
 ของผู้ที่มีความคิดเชิงวิจารณ์ในอุดมคติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อ 1 และข้อ 2

²⁹เพ็ญอังกูร หน้า ๑-๒.

จุดเด่นที่สุดของหนังสือเล่มนี้อยู่ที่การให้เหตุผลถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องศาสนา แต่เนื่องจากการวิเคราะห์การอ้างเหตุผลของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ในเรื่องนี้ เป็นเรื่องละเอียดซับซ้อนและเกินเลยจากวัตถุประสงค์ของรายงานวิจัยฉบับนี้ อย่างไรก็ตาม เราจะพิจารณาข้อความจากหนังสือเล่มนี้อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งจากบทสรุป:

อนึ่งเห็นว่าในประเทศสยามนี้ มีหนังสือสำหรับที่จะอ่านนั้นน้อยนัก แล้วหนังสือที่จะอ่านนั้นเล่า ก็เป็นแต่เรื่องประโลมโลกย ยักษ์ลิกนาง มนุษย์รบกับยักษ์ มีฤทธิ์เหาะได้ฆ่าไม่ตาย ชูบคนตายให้ฟื้นขึ้นมาได้แล้วก็อ้างว่าเป็นเรื่องเก่า ความแต่ชาติก่อนของคนมีบุญ อย่างนี้มีโดยมาก ถ้าจะเป็นเรื่องราวตำราบ้าง ก็เป็นตำราเรื่องราวตำราบ้าง ก็เป็นตำราภาหลงนั้นมีมาก ตำราภาให้ฉลาดนั้นมีน้อย เรื่องราวเหล่านั้นอ่ายยังคำ ไม่เป็นคุณไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก กลับชักให้หลงไปเสียอีก มาเห็นว่าคนบางจำพวกในประเทศนี้ จิตจางต่อศาสนาไม่ว่าจะแสวงหาความจริง คนต่างประเทศเขามีความอุสาหส่งเสริมกัน ก็ชาวสยามนี้ซึ่งก็ขี้เกียจส่งเสริมกัน ดูเป็นน่าอดสูแก่คนเหล่านั้น ข้าพเจ้ามีความปราธูนาจะให้คนที่ไม่รู้ในทางศาสนานั้นรู้ขึ้น จะไม่ต้องอดสูแก่ผู้ที่เขารู้ขึ้น

ประการหนึ่ง ข้อศาสนาเล่า ก็เป็นการใหญ่เพราะจะต้องนับถือไปจนวันตาย จะเอาเป็นที่พึ่งในถึงโลกหน้า ศาสนาเล่าก็มีต่าง ๆ คนที่ถือศาสนาเล่าก็มีมาก คนถือศาสนาไหน ก็เข้าใจว่าศาสนาของตัวเอง ดีกว่าศาสนาอื่น ไม่คิดสืบเสาะว่าศาสนาไหนจะดีจะแยบคายบ้าง ในตาก็มี หูก็มี ปัญญา ก็มี ด้วยกันทุกคน แต่เอาความถือศาสนา ตามบิดามารดา ตามครูบาอาจารย์ มาปิดตา ปิดหู ปิดปัญญาของตัวเอง ดูไม่ชอบเลย ถ้าลืมนตาเปิดหูเพียวดูเพียวฟัง แล้วเอามาเทียบเคียงกันบ้างนี่เป็นการดี ข้าพเจ้ามีความปราธูนาจะให้ท่านทั้งปวงที่สงสัยในพุทธศาสนาอยู่ในใจนั้น ลืมตาเปิดหูดูถูกต้องในทางศาสนา คำสั่งสอนของตัวที่ถืออยู่ ฤฯของผู้อื่นจะมี ความวิเศษเป็นที่ไว้ใจแก่ตนอย่างไรบ้าง ถ้าเห็นดีแล้วจะได้ถือเอาเป็นที่พึ่งไปจนวันตาย จะไม่ได้ตื่นนิมการโลกย์ต่าง ๆ ที่ไม่รู้ได้เห็นขึ้นทุก ๆ ปี ที่ผิดทางศาสนาว่าคนจำพวกนี้มีสติปัญญาจะคิดการสิ่งใดก็คิดได้ตลอด ก็ศาสนาที่เขาถืออยู่ เขามีคิดเห็นดีแล้วฤฯ เขาจึงถือเอาเป็นที่พึ่ง ถ้าผู้ใดคิดดังนี้เป็นการคิดผิด ด้วยการโลกย์กับการศาสนาไม่เหมือนกัน ถ้าตั้งใจให้เป็นตราชูลือเก็บเอาแต่ที่เป็นของจริงของแท้ที่มีความเย็นใจประการใดมาซึ่งสอบสวน ดังนี้เป็นความประสงค์อย่าง ประเสริฐ³⁰

30เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

ผู้วิจัยขอฝากข้อความนี้ไว้ให้ท่านผู้อ่านพิจารณาอย่างแยบคายด้วยตัวของท่านเอง จะเห็นได้ว่าการที่ท่านผู้เขียนเชิญชวนให้ผู้อ่าน “ตั้งใจเป็นตราฐเลือกเก็บเอาแต่ที่เปนของจริงของแท้” นั้น เป็นลักษณะที่สำคัญอย่างยิ่งของความคิดเชิงวิจารณ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่สาม

การอภิปรายและสรุปผลของการวิจัย

จากการวิจัยที่ผ่านมา สามารถสรุปและอภิปรายผลของการวิจัยได้ดังนี้

ประการแรก การวิจัยพบว่าความคิดเชิงวิจารณ์กับวัฒนธรรมไทยไม่จำเป็นต้องมีอะไรขัดแย้งกัน ทั้งนี้ด้วยเหตุผลหลายประการ ประการแรกก็คือ วัฒนธรรมไทยไม่ใช่สิ่งตายตัว แต่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ งานวิจัยนี้ได้แสดงให้เห็นแล้วว่าแนวคิดที่ว่าวัฒนธรรมหรืออย่างอื่นในทางองเดียวกัน ต้องมีสิ่งที่เรียกว่า *สาร์ตอะ* ที่กำหนดว่าการเป็นเช่นนั้นสิ่งนี้จะต้องมีอะไรบางอย่างที่ทำให้สิ่งนั้นเป็นเช่นนั้น เป็นแนวคิดที่ไม่ถูกต้อง ถ้ามีสาร์ตอะจริงก็ย่อมหมายความว่า วัฒนธรรมไทยมีบางสิ่งบางอย่างร่วมกันท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่วัฒนธรรมไทยประสบมาเป็นเวลานานนับศตวรรษ แต่ถ้าตัวร่วมดังกล่าวนี้ไม่มีอะไรมากไปกว่าชื่อเรียกว่า ‘ไทย’ ก็แสดงว่าความเป็นไทยเป็นเพียงสิ่งสมมติ เป็นเพียงสิ่งที่สร้างขึ้นมาจากจุดประสงค์บางอย่างเท่านั้น และถ้าเป็นเช่นนั้นจริง การคิดว่าคนไทยจะต้องมีวิธีคิดแบบใดแบบหนึ่งเป็นการเฉพาะ ซึ่งเป็นวิธีคิดที่กำหนดว่าคิดแบบไทยเป็นอย่างไรนั้น จึงเป็นเพียงอาการของการหวงแหนสิ่งที่จะต้องเปลี่ยนไปเป็นธรรมชาติ การหวงแหนให้สิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอยู่คงที่ไม่ไปไหนนั้น แน่หนอนว่าย่อมไม่ประสบความสำเร็จ

เพื่อให้เรื่องนี้กระจ่างแจ้งขึ้น ขอให้พิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้ ในการคิดการพูดกันเกี่ยวกับความคิดเชิงวิจารณ์ หรือการพยายามให้นักเรียนไทยคิดให้เป็นนั้น เรามักได้ยินคำพูดทำนองว่า ประเพณีที่พูดกันว่าเป็นของ ‘ไทย’ บางอย่างขัดหรือแย้งกับความคิดเชิงวิจารณ์ ตัวอย่างเช่น ประเพณีการเคารพผู้ใหญ่ ตามประเพณีนี้ “ผู้ใหญ่” (นิยามว่าเป็นผู้ที่มีอายุมากกว่า มีประสบการณ์ชีวิตมากกว่า และในเกือบทุกกรณีมีอำนาจเหนือกว่า) พูดถูกเสมอ โดยเฉพาะถ้าผู้ใหญ่ นั้นเป็นครู ประเพณีนี้จะบอกว่าการทำทนายผู้ที่เป็น “ผู้ใหญ่” เช่น การถกเถียงกับผู้ใหญ่ ด้วยเจตนาจะให้ผู้ใหญ่เปลี่ยนความเชื่อมาเห็นคล้อยกับตน เป็นสิ่งผิดประเพณี ไม่ควรทำหน้าที่ยของ “ผู้น้อย” เช่นนักเรียน คือเคารพบนอบ “ผู้ใหญ่” โดยเฉพาะครู และที่สำคัญคือไม่ทำทนายให้ผู้ใหญ่แสดงเหตุผลของตนในการเลือกเชื่อหรือการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ประเพณีไทยข้อนี้สอนให้ถือว่า ความจริงหรือความถูกต้องนั้น “ผู้ใหญ่” รู้ดีกว่า “ผู้น้อย” เสมอ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ในหลักการที่ “ผู้น้อย” จะไปเถียงกับ “ผู้ใหญ่” ดังนั้นหลักการข้อนี้ของประเพณีไทย จึงมีเนื้อหาว่า “ในการอ้างเหตุผล ให้ถือว่าเหตุผลของผู้ใหญ่ควรแก่การเชื่อถือ และถ้ามีการอ้างเหตุผลสองชุดว่าด้วยเรื่องเดียวกันแต่มีรูปแบบการอ้างต่างกัน ให้ถือว่าการอ้างเหตุผลของผู้ที่เป็นผู้ใหญ่กว่า น่าเชื่อถือกว่าการอ้างเหตุผลของผู้ที่เป็นผู้น้อยกว่า (หรือเป็นผู้น้อย)” จะเห็นได้ว่า หลักการข้อนี้ของประเพณีไทย ขัดกับหลักความคิดเชิงวิจารณ์ที่เราเห็นกันไปแล้วในหัวข้อว่าด้วยเอนนิสอย่างชัดแจ้ง หลักการของเอนนิสข้อหนึ่งบอกว่า “ให้เชื่อแต่ความจริงเท่านั้น” แต่การกำหนดให้เชื่อผู้ใหญ่ไม่เหมือนกับให้เชื่อความจริง และเป็นไปได้ว่าในหลายกรณีจะขัดกัน

ในกรณีเช่นนี้เราจะถือได้หรือไม่ว่า วัฒนธรรมไทยมีลักษณะขัดแย้งกับความคิดเชิงวิจาร์ณ ก็ไม่จำเป็นอีกว่าต้องเป็นเช่นนั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าวัฒนธรรมเกี่ยวกับการเชื่อฟังผู้ใหญ่ นั้นจริงๆ แล้วไม่ได้หมายความว่าให้เชื่อผู้ใหญ่ในทุกกรณี ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ควรจะได้รับฟังความจริง และผู้ที่ไม่ใช่ผู้ใหญ่ก็ควรถือว่าความจริงเป็นคุณค่าที่อยู่เหนือความสัมพันธ์ฉันผู้ใหญ่ผู้น้อย การถือเช่นนี้ไม่ทำให้สูญเสียเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยไป เพราะนอกจากวัฒนธรรมไทยจะไม่มีสารัตถะแล้ว การเคารพความจริงยังจะทำให้วัฒนธรรมไทยเองนั้นเข้มแข็ง สามารถยืนหยัดอยู่ในเวทีโลกเคียงคู่กับวัฒนธรรมอื่นๆ ในโลกได้ ยิ่งยุคปัจจุบันนี้เป็นยุคโลกาภิวัตน์ที่ทุกหนทุกแห่งมีผลกระทบถึงกันหมด การรักษาวัฒนธรรมให้เข้มแข็งเป็นสิ่งจำเป็น เพราะมีฉะนั้นแล้ววัฒนธรรมที่อ่อนแอจะถูกกลืนหายไปในกระแสของโลกาภิวัตน์แน่นอน จึงไม่เป็นเรื่องน่าประหลาดใจว่า เพื่อรักษาวัฒนธรรมไทยให้ดำรงเอกลักษณ์ท่ามกลางโลกาภิวัตน์นี้ สมาชิกของวัฒนธรรมไทยต้องให้ความสำคัญแก่ความคิดเชิงวิจาร์ณ

นอกจากนี้ การพิจารณาตัวบทจาก *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ* ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ยังช่วยให้เราเห็นว่า แม้เราจะมองลึกเข้าไปในประวัติศาสตร์ เราก็พบว่าวัฒนธรรมไทยเองก็มีรากเหง้าที่เราสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยให้เป็น 'วัฒนธรรมแห่งการคิดเชิงวิจาร์ณ' ขึ้นมาได้ วิสัยทัศน์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ก็คือ ท่านอยากเห็นสังคมไทยประกอบไปด้วยผู้ที่รู้จักคิดและวิพากษ์วิจาร์ณ รู้จัก "ตั้งใจให้เปนตราฐ" เพื่อตัดสินใจด้วยตัวเองว่าอะไรควรเชื่อ อะไรไม่ควรเชื่อ ไม่เพียงแต่ทักษะนี้จะเป็นประโยชน์ต่อคนไทยในสมัยของท่านเท่านั้น แต่ยังเป็นจำเป็นอย่างยิ่งในยุคโลกาภิวัตน์ของเราเองอีกด้วย

อนึ่ง งานวิจัยนี้ยังพบว่าการพัฒนาวัฒนธรรมให้เทียบเท่าวัฒนธรรมอื่นนั้นเป็นเรื่องของสมาชิกหรือผู้คนในวัฒนธรรมนั้นๆ จะตัดสินใจว่า การกระทำเช่นนี้ควรค่าเพียงใด แนวคิดของฟูเลอร์เกี่ยวกับการเจาะจงมากไป กับการเจาะจบน้อยไปบอกเราว่า แนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมหรืออารยธรรมหนึ่งๆ นั้น ไม่จำเป็นต้องเดินตามแบบแผนการพัฒนาของวัฒนธรรมอื่นๆ เช่นการพัฒนาวัฒนธรรมไทย ก็ไม่จำเป็นต้องเดินตามแบบแผนของวัฒนธรรมตะวันตก การที่วัฒนธรรมไทยจะเลือกเดินทางสายพัฒนาทางเศรษฐกิจและวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ก็เป็นเรื่องของคนไทยที่จะตัดสินใจเช่นนั้น การดำเนินไปทางประวัติศาสตร์ไม่มีแบบแผนตายตัวที่กำหนดไว้ก่อนในทุกกรณีว่า ประเทศใดหรือสังคมใดที่พัฒนาไปต้องเป็นไปตามแบบแผนนี้เท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็รับรู้ว่าการที่เอเชียดูล้ำหลังกว่ายุโรป ตามที่มาร์บูบานีได้ว่าไว้ นั้น แท้จริงแล้วเป็นเพราะคนเอเชียปรารถนาเช่นนั้นเอง ไม่ใช่คนยุโรปก้าวหน้าไปไกลกว่าแต่ประการใด เมื่อใดที่คนเอเชียตระหนักว่า การคิดเชิงวิจาร์ณมีคุณค่า เมื่อนั้นคำถามของมาร์บูบานีว่า คนเอเชียคิดเป็นหรือไม่ คงมีคำตอบไปในทางที่ดี

รายการเอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔.

ภาษาอังกฤษ

Atkinson, D. A Critical Approach to Critical Thinking. *TESOL Quarterly* 31(1997): 71-94.

Blair, J. Anthony and Ralph H. Johnson. "Misconceptions of Informal Logic: A Reply to McPeck." *Teaching Philosophy* 14.1(1991): 35-52.

Brown, Ken. *Education, Culture and Critical Thinking*. Aldershot: Ashgate, 1998.

Davidson, Bruce. "Critical Thinking Education Faces the Challenge of Japan." *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 14.3(1995), 31 pars., <http://www.shss.montclair.edu/inquiry/spr95/davidson.html>.

Fuller, Steve. 1997. *Science*. Birmingham: Open UP.

Hatcher, Donald. "Critical Thinking and Epistemic Obligations." *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines* 14.3(1995), 38 pars., <http://www.shss.montclair.edu/inquiry/spr95/hatcher2.html>.

Hatcher, Donald. "Should Anti-Realists Teach Critical Thinking?" *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines* 14.4(1995), 21 pars., <http://www.shss.montclair.edu/inquiry/summ95/hatcher.html>.

Hongladarom, Soraj. "Critical Thinking and the Realism/Anti-Realism Debate." <http://pioneer.chula.ac.th/~hsoraj/web/CT.html>, 1998.

Hongladarom, Soraj. "Critical Thinking and the Teaching of Philosophy." Paper presented at a Conference on Teaching Philosophy, Prince of Songkhla University, Pattani. August 22-23, 1996.

Hongladarom, Soraj. "Humanistic Education in Today's and Tomorrow's World." *Manusya: Journal of Humanities* 1.1(1998): 47-58.

Hostetler, Karl. "Community and Neutrality in Critical Thought: A Nonobjectivist View on the Conduct and Teaching of Critical Thinking." *Educational Theory* 41.1(1991): 1-12.

Mahbubani, Kishore. *Can Asians Think?* Singapore: Time Books International, 1998.

Matilal, Bimal Krishna. *Logic, Language and Reality: Indian Philosophy and Contemporary Issues*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1990.

McGuire, John. *Is Critical Thinking Cultural Thinking?* Unpublished ms., 1998.

- McPeck, John E. What is Learned in Informal Logic?, *Teaching Philosophy*, 14.1(1991): 25-34.
- Needham, Joseph. *The Grand Titration: Science and Society in East and West*. London: Allen & Unwin, 1969.
- Paul, Richard. *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Santa Rosa, CA: Foundation for Critical Thinking, 1993.
- Richard Ennis, "Is Critical Thinking Culturally Biased?" *Teaching Philosophy* 21.1(March 1998): 15-33.
- Ronan, Colin A. *The Shorter Science and Civilization in China: An Abridgement of Needham's Original Text*. Cambridge: Cambridge UP, 1978.
- Sutton, Robert. Realism and Other Philosophical Mantras. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 14.4(1995), 18 pars., <http://www.shss.montclair.edu/inquiry/summ95/sutton.html>.
- Tscherbatsky, F. Th. *Buddhist Logic*. New York: Dover, 1962.

